

Voorbij egoïstisch liberalisme en solidaristische sociaal-democratie

Eric Rosseel

Il n'y a ici, à proprement parler, que deux grands partis:
Les catholiques et les ivrognes.

Charles Baudelaire, La Belgique deshabillée, 1864

De lotgevallen van de jonge marktgangers van Ninove.

De omschrijving van de essentie van mijn preoccupaties onthult al snel een serie polarisaties. Eén ervan heeft het sociaal-politiek denken van toonaangevende beleidsmensen, sociale wetenschappers en journalisten de laatste jaren weten te stroomlijnen: de mijns inziens steriele polarisatie tussen *liberalisme en sociaal-democratie*, tussen egoïsme en solidariteit. Deze discussie betreft in eerste instantie de creatie van overheidsmiddelen en de toegang tot deze overheidsmiddelen (m.a.w. de budgetten van de Welvaartstaat). Een andere polarisatie, die daarmee deels samenvalt maar die er vanuit een ander perspectief ook haaks opstaat, is de omschrijving van het begrip 'samenleving': óf de samenleving als een kader en een scène waarbinnen mensenlevens floreren en hun 'levensloop' (ook al zo'n totalitair begrip) uittekenen óf de samenleving als een cohesief geheel van mensen met gemeenschappelijke 'waarden', mensen die elkaar 'controleren' in hoeverre ze aan deze waarden voldoen (want geen 'social values' zonder 'social control'). Deze discussie omtrent de aard van de samenleving is ruimer dan de discussie omtrent de toegang tot de overheidsmiddelen: zij betreft het globale karakter van de Staat in de 21ste eeuwse samenleving en de verdere betekenis van het emancipatiebegrip. Het is mijn bedoeling deze twee polarisaties uit elkaar te halen in een poging een begin van een nieuw perspectief mogelijk te maken.

Toch kan ik niet nalaten de zaak met een anecdote in te leiden die de ganze kwestie van liberalisme versus sociaal-democratie al meteen ridiculiseert, want ook de praktische impasse van deze polarisatie tragisch illustreert. Het is een soort onvoltooid verhaal van een modern Roodkapje dat zich afkeert van de markt (het neo-liberalisme) om het gezelschap te zoeken van andere Roodkapjes, maar precies daardoor van onzedig gedrag wordt beschuldigd en vóór de rechter wordt gebracht (dit is de sociaal-democratie, die de mensen tegen zich zelf beschermt en op die manier beweert én het belang van het individu én het belang van de maatschappij te behartigen). Op 15 februari 1994 vallen Rijkswacht en Politie bij klaarlichte dag binnen in de dancing Maddox in Ninove, waar 500 jongeren - het is krokusvakantie - beschutting hebben gezocht tegen de verveling en de ijzige kou (het land is in de greep van een koudegolf). 173 jongeren boven de 16 worden terzijde genomen voor identiteitscontrole. 106 jongeren beneden de 16 jaar worden afgevoerd: tegen hen wordt proces-verbaal opgesteld, want minderjarigen beneden 16 mogen volgens de wet geen dansgelegenheden bezoeken. Al bij al heeft men kunnen betrappen: twee personen op marihuanabezit plus een grammetje marihuana en cocaine en een tabletje XTC die gepoogd hadden zich op de vloer in veiligheid te brengen. Grappig maar tegelijk tragisch vond ik dat deze minderjarige jongeren hun moeder hadden verteld dat 'ze naar de markt gingen'.

De moraliteit van deze fabel is dus dat je, als je de mercantiele markt politiek links laat liggen (en dus niet vervalt in de verleidingen van het liberalisme), je niets anders kunt ('want er is hier in Ninove niets anders te doen', zoals de jongeren stelden) dan in een ontmoetingsgelegenheid slachtoffer te worden van een intimiderend totalitarisme waarmee de sociaal-democratie zich langzaam mee aan het vereenzelvigen is. (Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat een paar vooraanstaande sociaal-democraten in een rechtvaardige poging om de excessen van de naoorlogse Repressie te niet te doen en de nabestaanden van nazi-collaborateurs niet langer te doen boeten voor 'fouten' die deze hebben begaan en waar hun nabestaanden inderdaad niet verantwoordelijk voor zijn, deze (Vlaamse) collaborateurs gaan voorstellen als 'naïeve idealisten' die *misleid* waren en daarom in tegenstelling tot de (Waalse) economische collaborateurs eigenlijk *onschuldig* waren; voor dat soort sociaal-democraten is het gehoorzaam doodschieten van communisten en Russen aan het Oostfront vanzelfsprekend een geringere misdaad dan het berekend want 'liberaal' verdienen van sommen geld op het thuisfront).

Deze fabel van de Ninoofse dancing Maddox, die ongetwijfeld een tijd zal gesloten worden, illustreert zo op haar wijze de impasse waarin onze visie op de wereld verzeild is geraakt. Als je die vijfhonderd jongeren verdedigt, dan verzeil je snel in het kamp van de amoraliteit 'die alles toestaat' en dus *immoreel* is; verdedig je de inval in de dancing en dus de 'sociale begeleiding van de jongeren', dan riskeer je snel op de bres te gaan staan van een *repressieve samenleving* waar niets nog kan zonder gevaar eventjes opgepakt te worden en voor de rechter te worden gebracht. Tussen dit amorele (neo-)liberalisme en de totalitaire sociaal-democratie lijkt geen tussenweg meer te bestaan (geen Centrum zoals ze in de Italiaanse politiek hebben gemerkt). Of vrijheid (in de asocialiteit) óf gelijkheid (in de onderdruktheid).

Daarom is deze polarisatie uitzichtloos (bleef het daar maar bij) en moet ze dus overstegen worden. Dit gebeurt in een eerste fase best door de gemeenschappelijkheid van beide polen bloot te leggen, zodat we ontsnappen aan het valse dilemma voor één van beide te moeten kiezen en de andere te moeten verguizen, in casu vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid tegen elkaar op te zetten. En die gemeenschappelijkheid ligt er volgens mij in dat voor beide ideologieën geldt dat ze uitgedragen worden niet door groepen die nieuwe perspectieven ontwikkelen op de samenleving (want dat soort groepen, als ze al bestaan, ontwikkelen geen ideologieën meer), maar door groepen die door nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen bedreigd worden (kleine ondernemers en zelfstandigen en kaderleden enerzijds, arme werkzoekenden, politici, sociale werkers, kunstenaars en cultuurbeleiders anderzijds). Liberalisme en sociaal-democratie zijn dus beiden in essentie *conservatief*. Er is een tweede reden om liberalisme en sociaal-democratie, althans zoals ze zich nu in België en ook in andere Europese landen manifesteren, zonder veel aarzelen over dezelfde kam te scheren: zij zijn beide ontwikkeld in de context van budgettaire besparingsoperaties en ze vormen er belangrijke collaborerende facetten van. Het actueel discours van het liberalisme en de sociaal-democratie in Vlaanderen verhult voor het ogenblik weinig meer dan verschillende *inderdaad niet verenigbare besparingsopties*, maar geen van beide biedt uitzicht op een nieuwe samenlevingsinrichting. Ze zijn ook op dat punt conservatief. Inderdaad is het woord 'vooruitgang' omzeggens geschrapt uit het Vlaams politiek en ideologisch woordenboek. De PVV (Partij voor Vrijheid en *Vooruitgang*) heeft in haar omvorming tot VLD het facet vooruitgang geruisloos gedropt en ook aan de linkerkant is de term 'vooruitstrevende krachten' óf verdwenen óf opgegaan in de vage term 'progressief front' waarmee hoogstens nog een electoraal-politieke alliantie tussen rode, roze en groene politieke partijen

wordt beoogd, maar zeker geen offensieve blauwdruk (sorry voor het *kleur*) voor een leefbare samenleving. Daarmee riskeren liberalisme en sociaal-democratie op de duur ook nog *vervelend* te worden. Want niet alleen sluiten ze aan bij achterhaalde waarden, op enige uitzonderingen na missen het actuele liberalisme en de sociaal-democratie bovendien nog artistiek, literair of retorisch talent. De snelheid waarmee woorden als democratie, vrijheid en solidariteit uitgehold zijn geraakt, evenredig aan de toenemende frequentie waarmee ze de laatste jaren werden en worden gebruikt, is daar een uiting van.

We zullen in deze beschouwing omtrent de polarisatie tussen liberalisme (=VLD=*Verhofstadt*) en sociaal-democratie of solidarisme (=De Morgen=SP=Agalev=ACW=sociaal-bewogen katholicisme) enigszins de tegenstelling tussen Arbeid en Genot (tussen Rede en Emotie, al noemt men deze Emotie graag 'ethiek') terugvinden, met dezelfde moeilijkheid om de discussie omtrent liberalisme en 'solidarisme' buiten de moraal van de clichés, opengetrapte deuren en vanzelfsprekendheden te houden. (Want natuurlijk zijn we 'democraten'. Want uiteraard willen we dat de werklozen werk zouden vinden. Wie niet? De vraag is of het vinden van 'jobs' voor de jonge en oude werklozen nog de eerste bekommernis van de overheid moet zijn, temeer wanneer blijkt dat deze overheid, als zè zich daarom bekommert, veelal slechts tot een politiek van schijnheiligheid en retoriek in staat is, waarbij 'werk' aangeboden wordt tegen de prijs van een directe of indirecte loonsdaling, terwijl de weigering van dat overheidsgeschenk gesanctioneerd kan worden met het verlies van sociale uitkeringen).

De geslonken welvaartskoek en het verweer van de verliezers.

De polarisatie tussen neoliberalen en solidaristen¹ heeft zich langzamerhand ontwikkeld naarmate rond 1980 en vooral na 1990 bleek dat onze naoorlogse bloeiende economie in een langdurige impasse was geraakt. Het machtsverwicht dat na de wereldoorlog in een context van stijgende welvaart

¹ Een term die ik verkies om ecologisten en sociaal-democraten onder één banier te plaatsen. Gezien de oorlog nu stilaan vergeten is, zullen weinigen deze term solidarisme in verband brengen met het Vlaamse Verdinaso van de jaren dertig. Verdinaso staat voor: Verbond van Diets Nationaal-Solidaristen, een min of meer fascistische beweging die ervoor ijverde alle Vlaamse samenlevingskrachten solidair (i.e. geen 'klassenstrijd') te bundelen voor de vestiging van een Groot-Diets Vaderland.

en toenemende nationale rijkdom was ontstaan tussen private ondernemingswinsten en via fiscaliteit en sociale zekerheid georganiseerde inkomstenhervreiding, liet vóór dat memorabele jaar 1980 toe alle Belgische (en Europese) maatschappelijke groepen aan hun trekken te laten komen, zelfs historisch tot verdwijnen gedoemde groepen als wijkkruideniers en veekwekers. De precieze details van de verdeling van de welvaartskoek hingen als het ware eerder af van het onderhandelings talent van minzame figuren als vakbondsman Georges Debunne en patronale leider Raymond Pulinckx dan van de aspiraties, rancunes of frustraties van de sociale groepen. Aangezien er bij de verdeling van de koek nooit echte verliezers waren en iedereen altijd met een groter stuk taart naar huis ging dan het jaar tevoren, waren er ook geen *slechte verliezers* die de gang van zaken in twijfel trokken.

In de loop van de jaren tachtig echter werd (ongeveer) iedereen die op de sociale oudejaarsavond de koek op de onderhandelings tafel bekeek, het erover eens dat ze hun achterban niet meer konden wijsmaken dat de kleinere vorm van de koek en de afwezigheid van aardbeientoetjes en slagroom te wijten was aan een eenmalige onhandigheid van de nationale bakker. Op het terrein wordt er getrokken en geduwd, afhankelijk van de rijkdom die in sectoren of individuele bedrijven nog aanwezig was of aanwezig kon worden geacht. Maar de verliezers, die voor de opdracht staan hun achterban van de rechtvaardigheid van de 'kleinere koek' te overtuigen, laten het natuurlijk daar niet bij. Elk op hun manier beginnen ze op het hoogste niveau (m.a.w. de media) het idee zelf van de verdeling van de koek in vraag te stellen. En sommigen (de Groenen met name) slagen er zelfs in twijfel te zaaien omtrent de *werkelijkheid* van de koek: de koek is geen *koek* want oneetbaar, giftig en ongezond voor mens en planeet.

De verliezers aan beide zijden versterken zich door hun tafelpartner(s) niet politiek-economisch maar *moreel* aan te pakken. De verliezers (althans deze die de gang van de geschiedenis misschien nog zullen bepalen) zijn grosso modo met tweeën: enerzijds de kleine en middelgrote ondernemers die zo maar geen kapitalen en fabrieken kunnen verplaatsen, en in hun kielzog de kaders, boekhouders en personeelschefs van deze ondernemingen én van de ondernemingen die zich wel kunnen verplaatsen maar hen vermoedelijk niet zullen meenemen; anderzijds de grote massa van loon- en weddetrekkenden die gewoon zijn geraakt aan een rustig avondje TV in de week en een vakantie aan zee (Nieuwpoort of Benidorm) in de weken rond de Nationale Feestdag én vooral de mensen die amateuristisch en professioneel de sociale,

culturele en politieke zaken van deze gesalarieerden naar best vermogen behartigen.

De best geplaatste ondernemers die nu neoliberalen worden genoemd, hebben de zaken natuurlijk al lang kunnen voorzien. Begin 1980 gaan ze al in het offensief dat des te succesvoller is doordat ze aangevoerd worden door een bijzonder talentvolle vrouw, Margaret Thatcher. Volgens hen moeten de arbeiders, net zoals de ondernemers overigens die immers *risico* lopen, zelf verantwoordelijkheid opnemen voor de wijze waarop ze tegenslagen als werkloosheid, ziekte of arbeidsongeval willen opvangen. De gesalarieerden moeten als mensen die groot en wijs genoeg zijn om te weten wat ze moeten doen, op zichzelf rekenen zoals elke mens die zichzelf respecteert. Ze moeten in ieder geval niet meer rekenen op de bescherming van de Staat, althans niet op diens financiële bescherming. Ze mogen al blij zijn dat de Staat hen wil beveiligen tegen kleine criminelen en junkies die hun handtasjes stelen en hun autoradio buit maken. De ethiek van de liberale zelfverantwoordelijkheid slaagt er zo in de populair geworden ideeën van zelfontplooiing en persoonlijke emancipatie die socialisme en humanisme in de sixties en seventies hadden geformuleerd op een terrein dat achteraf het slagveld van een achterhoedegevecht bleek te zijn (Mei 68 om het zo maar te noemen) radicaal om te buigen. Het liberalisme herformuleert het idee van de persoonlijke emancipatie tot een onverbloemd project (nou ja) voor een *meritocratische samenleving*. Rijk kan alleen zijn hij of zij die het *verdient*, die bereid is op gevaar van failliet te gaan zijn of haar kapitaal in riskante ondernemingen te stoppen. Wie geen kapitaal heeft, moet maar zorgen dat hij dat bij elkaar kan garen. Anders heeft hij zich gedeisd te houden.

Kortom, de meritocratie stelt voor de koek van de gekrompen gemeenschappelijke vooruitgang zo te herverdelen dat zij die onredelijk en immoreel zijn, hun aanspraken op de koek intrekken. En wie is immoreel? Laten we niet moeilijk doen, hé: hij die denkt dat de Staat hem het Goede Leven cadeau zal geven zelfs als hij op zijn gat blijft zitten (in de nachtploeg van General Motors werken is voor die liberalen soms verreweg synoniem met 'op je gat blijven zitten'). Deze oplossing van de meritocratie gaat zeer ver, veel verder dan Thatcher (hoewel!) vermoedelijk zelf in het begin heeft gedacht. Want de liberale remedie betreft niet alleen de verhouding tussen individuen, maar ook deze tussen regio's en gewesten.

De Slovenen en (in mindere mate) de Kroaten hebben de Joegoslavische republiek opgeblazen omdat die Serviërs eigenlijk ook maar op hun gat bleven zitten, een situatie die de Slovenen (sterk gebackt door de Duitsers) na de dood van Tito en twee oliekrisissen niet meer wensten te dulden. De Vlamingen verwijten de Walen dat die hun zuur verdiende meritocratische centen opsoepéren via de beruchte financiële transfers. De Noorditalianen van Milaan en omstreken hebben de Lega Nord opgericht om eindelijk komaf te maken met dat vette Felliniaanse Rome dat eet en drinkt zonder te werken en met dat Zuid-Italië dat denkt dat het nog mag leven als Adam en Eva vóór de verdrijving uit het Paradijs.

Daarnaast heeft het NATO supernationalisme ook nog het sociale stelsel van het Oosteuropese communisme ontmanteld. Deze nationalismen, regionalismen en collectieve egoïsmen zijn dus niet uit de lucht komen vallen: ze sluiten, veeleer dan bij wat men het 'latente racisme' noemt, aan bij onmiskenbare locale, regionale of internationale verschillen die de liberalen menen meritocratisch aan te pakken, die hoe dan ook in de praktijk strikt meritocratisch zijn aangepakt geworden.

Dus, een eerste antwoord op de kleinere koek is de MERITOCRATIE, het individualisme en egoïsme van 'elk voor zich en god tegen allen'. Maar ik hou niet van de termen individualisme en egoïsme in deze context: een kleine ondernemer of gesalarieerde die fiscaal fraudeert om zo een maximum aan geld over te houden om zijn kinderen een goed onderwijs te geven omdat hij de 'verspilling' van de Staat beu is, een Staat die overigens niet meer echt in onderwijs investeert, is geen individualist en evenmin een egoïst. Iemand die zijn geld aan anderen geeft (zijn verwanten met name) in plaats van aan ons, is geen *egoïst*. En iemand die een wapen koopt omdat hij niet meer gelooft dat de politie hem tegen inbraak kan beschermen, is geen individualist. Wie geen belastingen meer wil betalen omdat hij moet zien dat de Staat niet eens meer in staat is van op een deftige manier legerhelikopters te kopen, is geen egoïst. Evenmin is hij misleid door demagogen. Hij heeft gewoon zijn conclusies getrokken, zonder dat hij daar veel demagogen voor nodig heeft. Hij is wat gemeenzaam wordt genoemd: een *kleine man*¹. Een burger, die bij de VLD met een hoofdletter wordt bedacht.

¹ Il wil mijn vriendin Linda Dasseville wel plezier doen, maar een *kleine vrouw* is geen gangbaar begrip.

Maar deze tot Burger verheven kleine man weet of weet niet dat hij een samenleving aan het creëren is waar alleen nog hoge lonen kunnen worden gehaald door in militair uniform gestoken mensen die in Joegoslavië, Somalia, Rwanda en straks mogelijk Zevekote kunnen meewerken aan de organisatie van 'humanitaire acties' (of door mensen die juist de wapens leveren aan die 'barbaren' die dank zij onze 'humanitaire hulp' misschien - God sta ons bij - wel weer de juiste richting naar de beschaving zullen terugvinden).

Kortom, de ondernemende verliezers trokken de kaart van de meritocratie en hun spel is vermoedelijk nog niet ten einde. De andere verliezers, de loon- en weddetrekkenden die niet met kapitalen en aandelen konden spelen, trokken geen kaart. Ze gingen op de Lotto spelen, geloofden een tijdlang dat Jean Pierre Van Rossem waarlijk in het bezit was van een sociaal-politiek superkanon, beroofden banken en postkantoren of begaven zich aan drugs waarvan ze, in tegenstelling tot de hippies van de sixties, geenszins een 'bewustzijnsverruiming' verwachtten, integendeel: hun bewustzijn was hun zo al veel te ruim. De meesten echter trokken gewoon hun plan en keken vanuit hun zelfgebouwde woning toe: wat konden ze anders doen?

De eigenlijke andere verliezers aan de onderhandelingstafel van de Welvaartstaat waren dan eigenlijk ook de politici en sociale voormannen die deze loon- en weddetrekkenden een halve eeuw als parlementaire politieke partijen en als 'drukkingsgroepen' hadden vertegenwoordigd. Zij trokken de kaart van de logisch lijkende SOLIDARITEIT. Als de koek kleiner wordt, dan moet iedereen een kleiner deel krijgen. Dat moet toch wíedes zijn, ook voor een liberaal of een universitair geschoolde egoïst. Alleen bleek dat niet zo simpel aan de man te brengen: waarom zou iemand (het weze middenstander, arbeider of bediende) die zich niet schuldig weet aan de verkleining van de koek en nog altijd even hard werkt - harder werkt zelfs dan ooit tevoren, solidair moeten zijn met wie dan ook? En daarnaast stelde zich nog een moeilijker probleem: wie moet solidair zijn met wie? En wat is dat precies 'solidair zijn'?

De klassieke sociaal-democratie heeft er dan in vijf jaar, net zoals de liberalen, een potje van gemaakt. Alleen krijgen de liberalen hun potje blijkbaar nog verkocht, daar waar de sociaal-democratie haar potje zelfs niet meer op een zwarte markt aanbieden kan. We geven drie voorbeelden. De ondernemers moeten solidair zijn met de werknemers. Ze moeten dus een groter deel van hun winsten (die ze, geef toe, toch maar vergoien aan

watersporten op de stranden van de Bahama's of in de even florarijke vagina's van weinig respectabele dames) afstaan aan de Staat. OK. Maar als ze die winsten afstaan aan de Staat, die amper (nou ja) weet wat ze daarmee moet doen, kunnen ze die niet investeren en gaan hun fabrieken en bedrijven failliet: dus nog meer werklozen en nog minder inkomsten voor die Staat (die amper etc.). De sociaal-democratie accepteert dus dat de solidariteit van de ondernemers de koek dus alleen nog maar zal verkleinen. Tweede voorbeeld. De gezonden moeten solidair zijn met de zieken. Daar kan nu toch werkelijk niemand verhaal tegen inbrengen. Maar wat blijkt: de zieken zijn ziek omdat ze teveel sigaretten roken, teveel onverzadigde vetten eten, niet aan sport doen en zich verzetten tegen euthanasie. Het zijn de zieken die zorgen dat de koek kleiner wordt en de kassen van de sociale zekerheid leeg lopen. Kortom, de zieken zouden beter solidair zijn met de gezonden die voor hen werken. Ze zouden wat minder sigaretten moeten roken, meer aan sport doen en open staan voor een pijnloze dood. U kent ondertussen de teneur van het einde van dat verhaal: als het bv. van de Amerikaanse FDA (*Food and Drug Administration*) afhangt, wordt nicotine een verboden produkt en de tabaksproducenten worden meteen een maffia. Hoe dan ook, met de zieken moeten we dus eigenlijk ook niet meer solidair zijn: ze hebben zich zelf ziek gemaakt en zo de sociale perspectieven van de gezonden in gevaar gebracht. Derde voorbeeld: de mensen die nog werk hebben, moeten solidair zijn met de werklozen. Ze moeten hun looneisen matigen en in ruil daarvoor meer jobs eisen voor hun werkloze kameraden; ze moeten blij zijn deel te kunnen nemen aan programma's van arbeidsduurverminderingen en fier zijn het daaraan parallele loonverlies als een daad van Samaritaanse barmhartigheid te dragen. Maar sommige werklozen gaan werken in het zwart (zelfs al zijn ze met relatief weinig, ze vormen in ieder geval een sociale realiteit en iedere werknemer kent er één in zijn familie). Ze zijn daar bereid tegen lage lonen te werken en ondernemen op die manier de collectieve overlegssystemen die de werkenden hebben opgebouwd in harde historische stakingen waarbij doden zijn gevallen. Andere werklozen slagen erin zich aan centra voor beroepsopleiding allerhande maar ook aan universiteiten bij te scholen, terwijl wie werkt heeft, blijft zitten met de kwalificaties waarmee hij begonnen is. Dus: de werklozen zouden beter wat minder egoïstisch zijn. Ik zou nog een vierde voorbeeld kunnen geven: het rijke Noorden moet solidair zijn met het arme Zuiden. Maar wat moet je de brave katholieke Vlaming nog wijsmaken die twintig jaar lang geld heeft gegeven aan 11.11.11 en de NCOS-medewerker vraagt wat zijn solidariteit nu heeft opgebracht? De helft van Afrika heeft gerimpelde buikjes, de anderen moorden elkaar uit in Liberia, Angola, Zuid-Afrika,

Soedan, Somalia, Burundi, Rwanda en ga zo maar door. En wie in die ontwikkelingslanden de dans ontsprongen is, komt hier als 'politieke vluchteling' de zaak van de inlandse economische slachtoffers nog moeilijker maken. Niet te verwonderen dat geen vakbond kan opkomen voor een stemrecht aan migranten op een moment dat ze mee gedwongen wordt haar traditioneel 'eigen volk' allerlei opofferingen en verlies van verworven rechten aan te praten.

De sociaal-democratie is dan ook in haar solidaristisch avontuur snel elke vorm van socialisme die ze nog had verloren. Ze weet niet meer of ze het wetenschappelijk onderzoek en de technologie moet aanmoedigen (om de concurrentie van de bedrijven op te vijzelen en dus werkgelegenheid te redden) dan wel tegengaan (om te zorgen dat ongeschoolde werklozen in zogenaamde 'sociale economieën' werk zouden vinden dat eigenlijk beter door machines of echte mentale of fysieke gehandicapten wordt gedaan). Ze weet niet meer of ze de oorlog moet bestrijden dan wel de Serviërs eens goed mores moet leren. Ze heeft allerhande christelijke evangelisten binnengehaald en moet nu vaststellen dat deze evangelisten niet eens kunnen verdragen dat haar electoraat van arbeiders, leraars en postbodes een sigaretje rookt, langer dan middernacht op café gaat of met een polluerende Diesel-auto rijdt. Als beweging (in zoverre ze dat nog is) weet de sociaal-democratie gewoon *niets* meer en het aantal enkelingen onder hen die iets weten, neemt ook zienderogen af. Ze weet zelfs niet meer of migrantenrellen moeten toegeschreven worden aan groepjes van 'casseurs' (de pendants van de 'buitenlandse agitators' waarmee in de historische tijden hun eigen partij- en vakbondswezen verdacht werd gemaakt) of aan reële sociale en culturele problemen. Ze doet dus wat ze hoort te doen: ze zwijgt. Althans ze zwijgt als het over concrete dingen gaat. En dat is misschien nog het beste wat ze kan doen.

Maar daarmee wordt de sociaal-democratie (en wat me meer aan het hart ligt: het socialisme, ook al weet ook ik nog nauwelijks wat ik daarmee bedoel) een weerloze prooi voor vreemde (en elkaar bestrijdende) groepen die ik allemaal zonder schroom 'solidaristen' noem. Maar deze solidaristen bestrijden elkaar omdat ze verschillende belangen hebben, belangen die te maken hebben met hun achtergronden: sommigen zijn academische intellectuelen, anderen zijn onbehouden rabiaten (al is die hun moraliteit daarom niet altijd van een lager allooi). Maar in wezen prediken al deze solidaristen en sociaal-democraten (en overigens ook de neo-liberalen) hetzelfde. En wat ze gemeen hebben is in ieder geval dat ze ervan uitgaan dat er in de samenleving

nog ruimte is voor predikanten en mensen met een 'boodschap'. Ze prediken dat deze samenleving mensen herbergt wiens heil erin bestaat van 'solidair' te zijn. Best luisteren die mensen maar naar predikanten en boodschappers ('evangelisten' waarvan er toch ooit één bewezen heeft een Maagd Maria zwanger te kunnen maken van een Messias). In ieder geval moeten ze niet luisteren naar de stem van hun hart (en in de mate dat dat hart bezet is door agressie en haat hebben die predikanten verdorie misschien wel 100% gelijk).

Ik zei reeds dat de herrie rond de verkleining van de koek *moreel*, OK noem het *ethisch*, is aangepakt. Het liberalisme heeft het monster gecreëerd van de asociale en anti-staatse zelfverantwoordelijkheid en we hebben gezien wat de neo-liberale ondernemers (al zijn ze daar niet alleen schuldig aan, verre van zelfs) hebben voortgebracht: uitzichtloze oorlogen van iedereen tegen iedereen. Wat serveert ons nu de *ethiek* van de sociaal-democratische politici en ideologen?

Uiteindelijk hetzelfde als het liberalisme zelf: oorlog, zij het tegen andere vijanden. De sociaal-democratie zal verdwijnen of wegdeemsteren tot een verwaterde en waterachtige oplossing waar niemand nog iets om geeft, die er is maar die er evengoed niet zou kunnen zijn en die geduld wordt (zoals elk zijn in de postmoderniteit niet noodzakelijk is maar geduld wordt). Of ze moet en kan niet anders dan (ongeacht de goede bedoelingen van hun woordvoerders waarvan ik er veel in alle oprechtheid waardeer) eindigen in:

- a) *nationaal-solidarisme* (van het type Benito Mussolini, die m.i. een groot man - en mens - was¹, zeker vergeleken met een monsterachtige zondagsschilder als Adolf Hitler)
- b) een vorm van *evangelistisch of pseudo-maoïstisch Pol Pot socialisme* dat stelt dat mensen (i.e. het georganiseerde maar niet zichzelf organiserende 'proletariaat') geen verlangens hebben maar enkel en alleen natuurlijke en dus fysiologische *behoeften* die simpelweg in voedselcalorieën kunnen worden uitgedrukt, zelfs al worden die fysiologische behoeften via *culturele* manifestaties voldaan. Kortom, een visie op de mens die zegt dat mensen alleen honger kunnen hebben aan koolhydra-

¹ Eén van die Belgische sociaal-democraten die ik als mens en als intellectueel toch wel bijzonder waardeer, heeft op de deur van zijn kantoor een Mussolini-Marinetti-futuristische affiche geplakt. De affiche projecteert een stylistische uitvoering van de Franse woorden EXACTITUDE en ETAT (Staat), wat ik alleen maar kan interpreteren als een verwijzing naar de Mussoliniaanse belofte 'met mijn Staat rijden de treinen op tijd'. Ik moet hem daar dringend over spreken.

ten, lipiden, proteïnen, vitaminen, mineralen (en mogelijk misschien ook aan endomorfijnen), alleen dorst hebben aan water en verder nog wat nood aan menselijke warmte, sociale erkenning en 'zinnelijkheid'. En deze visie zegt dan ook dat het socialisme zijn taak heeft volbracht als die mensen zich in sociale kring voldoende kunnen opwarmen en voldoende proteïnen en water tot zich kunnen nemen, bvb. in een vluchtelingenkamp (maar ondertussen wordt dat soort filosofie in de transitkampen van Zaventem en het Klein Kasteeltje toch maar in de praktijk gebracht; OK: het ligt niet aan die sociaal-democraten dat voor die vluchtelingen niet meer middelen beschikbaar zijn).

Mijn beschuldigingen aan het adres van de sociaal-democratie lijken dus wel aardig wat zwaarder dan deze aan het adres van het liberalisme. Dat komt natuurlijk omdat ik mij als mens nog altijd socialist noem en behoor tot die mensen die het gevoel hebben dat 'hun partij hun ontstolen is'². Met andere woorden, ik verwacht van de mensen die de gelden van ons socialisme beheren (een socialisme waar de sociaal-democratie historisch toch thuishoort, enfin laten we dat maar aannemen) veel meer dan van de liberale democratie waarvan ik moet toegeven dat ik ze eigenlijk niet echt schijnheilig vind. Maar mijn 'beschuldigingen' wegen zwaarder omdat ik bang ben (en dus overtuigd ben van het feit) dat uiteindelijk de sociaal-democratie in de alledaagse praktijk met het liberalisme willens nillens een monsterverbond sluiten zal waarbij de liberalen economisch met hun niet-menselijk kapitaal ('dode arbeid') hun gang kunnen gaan en de sociaal-democratie het menselijk voer (dat men 'cultuur' noemt) zal leveren om dit liberale menu met de daarbij horende dessert, koffie en pousse-café te vervolmaken. Ik hoop, zoals altijd, dat ik eigenlijk gek ben ('borderliuer') en dat het dus niet waar zal zijn.

² Dat mijn collega Marc Elchardus mij in zijn artikel 'Gekaapte deugden' in het eerste nummer van het nieuwe socialistische of sociaal-democratische tijdschrift *Samenleving en Politiek* opvoert als een 'links-libertair' die gedreven is door een 'negatieve opvatting van vrijheid: de libertaire overtuiging dat geen limieten mogen worden opgelegd aan de expressie van individuele gevoelens, aan het nastreven van individuele belangen of het bevredigen van individuele impulsen' (p.26-27) ervaar ik als een poging om het socialisme van iemand die van zijn 17de jaar lid is van de 'partij', die misschien geen overijverig syndicalistisch militant is maar toch de Vakbond even belangrijk vindt voor het socialisme als de Partij, die zowel Marx, Lenin, Engels, Emile Van de Velde, Emile Moyson, Keynes als Hendrik De Man gelezen heeft, enz. te perverteren tot een goedkoop neoliberalisme. Ik heb in liet door hem aangehaalde opinie-artikel in *De Morgen* geschreven dat de essentie van het socialisme is: de toegang van eenieder tot de in de samenleving voortgebrachte rijkdommen. Wat daar links-libertair en negatief-vrij aan is in plaats van *socialistisch*, is me ook na discussie met hem nog altijd onduidelijk.

Laat ik daarom mijn a) en b) wat verduidelijken, want ik heb het gevoel dat ik nogal hard van stapel ben gelopen.

Wat bedoel ik met mijn *j'accuse* dat de sociaal-democratie zal verdwijnen of ontaarden in een nationaal-solidarisme. Wat bedoel ik met 'nationaal', wat met 'solidarisme' en wat met hun verbinding tot 'nationaal-solidarisme'.

Met 'nationaal' bedoel ik simpelweg dat de sociaal-democratie niet meer zal ijveren voor de emancipatie van aanwijsbare groepen van 'onderdrukten' in de samenleving of van individuen die zich in een dusdanige machteloosheidssituatie bevinden dat ze in hun *weerstand* tegen de Macht voortdurend teruggefloten worden¹. Integendeel, ze zal deze groepen (in ruil voor de behoud van hun toegang tot de sociale zekerheidsstelsels) aanmanen hun weerstand op te geven en zich gedisciplineerd op te stellen binnen een globale sociale ruimte.

Een dergelijke globale sociale ruimte noem ik een Natie, het weze Vlaanderen, het weze België, het weze Europa, het weze zelfs de Planeet Aarde. De sociaal-democratie zal haar achterban voorhouden zich in de eerste plaats te wijden aan het behoud van deze sociale ruimte en hun persoonlijke emancipatie of groepsemancipatie aan deze nationale en dus nationalistische taak op te offeren. Zij zal de werklozen aanpraten dat zij zomaar geen uitkering kunnen ontvangen voor de geleden schade die een bedrijfssluiting hen heeft bezorgd, maar dat zij deze uitkering moeten *verdienen* door zich beschikbaar te stellen voor zogenaamde gemeenschapsdiensten, m.a.w. voor deze activiteiten die de Staat niet (meer) kan of wil uitvoeren via de recrutering van mensen via 'typische' of 'reguliere' arbeidscontracten. Dit is wat men de overgang noemt van *Welfare* naar *Workfare*: de Staat is nog slechts bereid in te staan voor het welzijn van onbedeelden, kansarmen, werklozen, enz. als deze bereid zijn daarvoor een tegenprestatie te leveren. Deze tegenprestatie wordt aangeduid met de koele term 'sociale integratie'. Zo wordt van de in de jaren 1960 naar hier gehaalde gastarbeiders verwacht dat ze (ze zijn ondertussen 'migranten' geworden) slechts rechten kunnen laten gelden op onze systemen van sociale

¹ Ik neem deze definitie van Macht als de mogelijkheid anderen te beletten hun *Weerstand* tegen die Macht te manifesteren en uit te drukken, over van Ian Parker (1989).

zekerheid als ze zich 'integreren'¹. Maar ook voor onze 'eigen' stamgenoten wordt het moeilijker OCMW-steun te verwerven, als ze bvb. niet bewijzen dat ze arbeidsbereid zijn. Zo ontstaat er een onderscheid tussen wat men Anglosaksisch aanduidt als 'deserving poor' en 'undeserving poor': mensen dus die steun verdienen en anderen die geen steun verdienen.

Let wel, het gaat hier niet in de eerste plaats om voorstellen van het Vlaams Blok, maar om praktijken die door christen- en sociaal-democratische regeringen via de bekende salami-techniek in de praktijk worden gebracht. Dezelfde visie wordt meer en meer toegepast met betrekking tot drugvervaarders en (recupereerbare) geesteszieken. Het succes van de ontwenning of de therapie wordt verwoord in termen van sociale inschakeling en niet van persoonlijke emancipatie. Nu zijn uiteraard sociale insertie en persoonlijke emancipatie helemaal niet tegenstrijdig (integendeel). Het punt ligt daar niet: het punt is dat van de mensen van de zogenaamde *underclass* wordt verwacht dat ze zich integreren in een samenleving die ze als *gegeven* moeten beschouwen, een samenleving dus die geen produkt is van *hun* wijze van omgaan, samenleven en samenwerken met andere mensen. Wie weet nog dat het socialisme oorspronkelijk beweerde dat het 'proletariaat' zou deelnemen aan en zich dus zou 'integreren' in het kapitalistisch bestel door haar eigen 'superieure' intermenselijke, coöperatieve en zelfs intrapsychische verhoudingen op te dringen aan de decadentie van de bourgeoisie, die immers niet alleen een gehate economische klasse maar ook een verfoeide want schijnheilige levensfilosofie was? In ieder geval, de sociaal-democratie weet dat zeker niet meer. Het lijkt er soms op dat de 'bourgeoisie' zelf het Communistisch Manifest van Marx en Engels beter begrepen heeft dan onze sociaal-democratie.

De sociaal-democratie stelt als oplossing om uit de crisis te geraken dat iedereen naar draagkracht bijdraagt aan een beleid van 'herstel'. Maar niet alle sociaal-democraten zijn daar even duidelijk in: sommigen willen effectief dat ook de vermogens, *alle* inkomsten dus, solidair zouden zijn. Anderen, en niet de minsten, zien in de toestand van feitelijke sociale regressie de kans gekomen om een soort maoïstische loongelijkheid door te voeren: de hoge

¹ De hypocrisie van deze eis blijkt uit het feit dat deze zelfde voorstanders van 'integratie' tegelijk willen dat migranten 'zichzelf' moeten kunnen blijven en hun eigen culturele identiteit moeten kunnen blijven beleven (zolang ze Rusland maar niet vermoorden of hun dochters niet verplichten de 'sluier' te dragen).

lonen en wedden moeten inleveren ten voordele van de lage lonen. Het klinkt uiteraard romantisch om voor te stellen dat de straatveger evenveel mag verdienen als de gemeentesecretaris en de burgervader zelf en de nachtwaker evenveel als de personeelsmanager, maar deze mensen vergeten dat het maoïsme niet alleen heeft gefaald, maar daarnaast nog het meest wrede gelijkheidssocialisme heeft voortgebracht dat denkbaar was: het socialisme van Pol Pot in Cambodja. Voorwaar geen prettig vooruitzicht voor onze straatvegers.

Via deze ontmanteling van de mercantiele waarde van de arbeidskracht (die stelt dat de waarde van iemands arbeidskracht bepaald wordt door de mate van haar geschooldheid, kortom door de mate van maatschappelijke arbeidstijd nodig om deze arbeidskracht te produceren en te reproduceren) gaat de sociaal-democratie zich omvormen tot een waarachtig SOLIDARISME. De inspanningen van de burgers worden niet langer betrokken op hun recht op een beter materiëel bestaan (via hun looninkomen), want dit recht wordt gekwalificeerd als een moreel onverantwoord *individueel* of *collectief egoïsme* (wanneer dit recht door al of niet corporatistische bonden wordt geformuleerd). Waar dan nog bovenop komt dat individuen met hun onbezonnen consumptie allerhande ecologische evenwichten in gevaar brengen.

Het solidarisme ontzegt zo de achterban, die ze beweert te representeren, haar recht op een maximalisatie van haar inkomen en verplaatst de streefdoelen van het socialisme van het materiële naar het immateriële. De (uiteraard niet aanslaande) slogans worden dan: 'arbeidsduurvermindering met loonverlies' (Franse PS met een electorale afgang bij de parlementsverkiezingen in 1993), 'werk vóór inkomen' (zowel CDA als PvdA in Nederland; met een even verbijsterende verkiezingsnederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen in het voorjaar 1994); 'minder maar beter' (SP-Vlaanderen met soortgelijke leuzes bij de christen-democraten; cfr. de aanverwante kreet van zekere groene Agalev-ers: 'armoede of soberheid, that 's the question'). Grote massa's mensen die afhankelijk zijn van de gezondheidstoestand van de traditionele industriële samenleving, krijgen aldus te horen dat vóór hen niets is voorzien: zij weten immers dat 'minder maar beter' misschien beter zal zijn maar in ieder geval *minder* en zoals de zaken ernaar uitzien, elk jaar *minder en minder*. Niet te verwonderen dat zij de sociaal-democratie die hen cynisch maar blijkbaar ernstig aanmaant hun hoop te stellen in de borden rijstpap van het hiernamaals, de rug toekeren en zich wenden tot partijen als Front National, het Waalse Agir, het Vlaams Blok en het Nederlandse Centrum-

Democraten en CentrumPartij 86 en verder van ons bed nog allerhande Zjirinovski's. Deze extreem-rechtse partijen geven minstens nog de indruk bereid te zijn een vuist te maken. Maar uiteraard komen deze lagen die het slachtoffer worden of zijn geworden van de teloorgang van de klassieke industriële ordening en het gebrek aan post-industriële perspectieven, met hun electorale overloop alleen maar van de regen in de drop.

Want zowel extreem-rechts als de sociaal-democratie vragen de mensen hun levensverwachtingen en dus hun solidariteit ten dienste te stellen van immateriële waarden (de kwaliteit van het leven bij de sociaal-democratie; de Natie bij extreem-rechts). Daar geen van beide kan tegemoetkomen aan de vraag naar inkomen van de *underclass* en van de lagen die riskeren de rangen van deze *underclass* te vervoegen en geen van beide kan uitpakken met een hoopvol sociaal-economisch programma, ontstaat zo een solidarisme dat zijn socialistische achterban met een serieuze paleisrevolutie confronteert. De militanten die jarenlang met volle borst de Internationale hebben gezongen en op ieder partijcongres kritische vragen stelden over 'wat wij nu eigenlijk in de regering doen', krijgen zo waar te horen dat de Staatsmiddelen niet meer aangewend zullen worden voor de verbetering van hun levenscondities. Hebben zij goed gehoord? Wordt de historische reden om (als rivaal van het anarcho-syndicalisme en haar Directe Actie) zoiets als een Socialistische Partij op te richten en via de verovering van de Staatsmacht vat te krijgen op de produktie en distributie van de nationale rijkdommen, eventjes overboord gegooid? Ja, zij hebben goed gehoord. Van hen wordt verwacht dat zij zich ten dienste stellen van een hogere waarde (de Kwaliteit van het Leven op Aarde; de Grandiositeit van de Natie).

De sociaal-democratie creëert aan haar borst zo een tweeling die misschien ooit nog zwaar uithaalt.

Eén: het SOLIDARISME dat de individuen voorhoudt zichzelf en hun levens te onderschikken aan een supra-individuele waarde. De relatie van de individuen met deze waarde (de Kwaliteit van het Leven) kan alleen van *religieuze* aard zijn waarbij de gelovige zich devoot openstelt voor de mystieke dimensie van de openbaring.

Twee: het NATIONALISME dat deze supra-individuele waarde duidelijk definieert als de Natie of het Eigen Volk. Het resultaat van de combinatie van solidarisme en nationalisme is uiteraard het NATIONAAL-SOLIDARISME, geen historische onbekende. (Liet Nelly Maes, verheven tot de *passionaria* van het

Waasland en omstreken¹, nooit eens tijdens het najaar 1992 in De Morgen schrijven: 'het ergste dat het socialisme is overkomen is haar scheiding van het nationalisme'; maar een verbindingsstreepje is voldoende om deze scheiding op te heffen en ons wel te doen aan de genezende krachten van het nationaal-socialisme.)

Het solidarisme van de sociaal-democratie is een poging om in de context van een economische regressie een reddingsboei uit te gooien voor de sociale en culturele cohesie van de gemeenschap (*le social* zoals de Fransen dat zeggen) en wat ermee samenhangt zoals de politieke democratie, de rechtsstaat en de 'staatsmonopolie op het geweld'. Om het gevaar voor de om zich heen grijpende sociale desintegratie te keren propageert de sociaal-democratie de terugkeer naar 'waarden' als solidariteit, zorg voor de medemens, gemeenschapszin, plichtsgevoel versus egoïstisch vrijheidsgevoel, etcetera. Tegenover de anti-politiek stelt zij de 'democratische plicht', de plicht van de burger te participeren aan samenlevingsopbouw en cultuurbeleid (maar niet aan de economische politiek, dat trouwens door Nationale Bank en IMF aan het nationaal parlement onttrokken is). De solidariteit die van de burger verwacht wordt, betreft dus niet alleen en mogelijk zelfs niet in de eerste plaats het uithangen van de barmhartige samaritaan op het sociaal-economische vlak maar vooral het vervullen van die democratische plicht (zoals het voldoen aan de stemplicht) en het meewerken aan het behoud van de sociale samenhang ('samen horig zijn') (cfr. zekere credo's van de nieuwe Vlaamse sociaal-democratische spreekbuis, *Samenleving en Politiek: Tijdschrift voor een Democratisch Socialisme*). Of negatief uitgedrukt: het vermijden van verwoestende en ontredde sociale conflicten op het moment dat de vijand (het fundamentalisme van de Islam, de onhandelbaarheid van de Serviërs, enz.) vóór de poorten van de Stad en de Civitas Dei staat.

De stap van solidarisme naar nationaal-solidarisme is dan ook in wezen niet bijster groot: het Vlaams Blok zal snel het 'rechts' nationalisme van zijn *Eigen Volk Eerst* (dat de Franse historicus Michel Winock aanduidt als een *nationalisme fermé*, gericht op de uitsluiting van indringers, in casu migranten en gastarbeiders, zoals het nazisme steunde op de exclusie van joden en zigeuners) aanvullen met een sociale component: zoiets als *Werken voor*

¹ Net terwijl ik dit schrijf, dwingt EuroNews mij droevig stil te staan bij de dood van een echte vrouw, Melina Mercouri.

Eigen Winkel, waarbij de arbeid als een vaderlandslievende plicht zal worden ingepast in een beleid van 'volksgezondheid' en van de internationale uitstraling van Vlaanderen als Natie. De sociaal-democratie is van haar kant ook gedoemd duidelijk aan te duiden welke de systemische grenzen zijn van het sociaal weefsel dat ze intact wil houden: Vlaanderen? België? Europa? de Internationale Gemeenschap van N.V. De Wereld? De politieke krachten zullen zich in de toekomst dan ook sterk gaan opsplitsen in functie van de wijze waarop de Natie-idee concreet wordt ingevuld. Het solidarisme van de sociaal-democratie zal aldus uitwaaiëren in al of niet georganiseerde Internationalistische, Europese, Belgische en Vlaamse tendenzen.

De afbakening van een politiek-operationele geografische ruimte maakt de sociaal-democratie uiteraard nog niet meteen tot een volksnationalistische stroming. Maar de keuze om de sociale problemen te definiëren niet in termen van de economische emancipatie van de individuen maar in termen van de kwaliteitsverbetering van het sociale weefsel, verplicht wel te voldoen aan de eerste voorwaarde van elk nationalisme, nl. dat aangegeven wordt wie tot het sociaal weefsel behoort en wie niet, m.a.w. dat het kader geformuleerd is om de vijanden en de 'vreemdelingen' van dat weefsel te isoleren (vrouwenhandelaars? pedofielen? rokers en andere druggebruikers? milieucriminelen? pubs van Benetton?). Daarmee wordt het sociale weefsel gedefinieerd als een Natie en de ijver om het weefsel intact te houden kan, zonder grote stappen te moeten doen, ongewild en langs grillige wegen uitmonden in een fascistisch of futuristisch pleidooi voor de (her)opbouw van een Grandioze Natie (bvb. een beweging die ijvert voor een *Renouveau* of een *Renaissance* van een Europa dat al te vernederd en impotent uit het Joegoslavische wespennest te voorschijn is gekomen).

Met het nationaal-solidarisme hangt het tweede aspect van de actuele sociaal-democratie samen: haar *evangelisme* en haar Franciscus van Assisi-ideaal. Of wat ik ooit lang geleden heb genoemd: de CULTUS VAN DE ARMOEDE (Rosseel, 1985). Kortom, de verdachtmaking van de menselijke verlangens en de definitie van de mens als een wezen met beperkte behoeften. Op deze manier kan een onderscheid worden gemaakt tussen *goesting* (die voortvloeit uit een pathologische toestand van het lijf of een 'vals bewustzijn' georchestreerd door de amorele reclame-wereld) en *natuurlijke honger*.

Deze in wezen ecologistische verdachtmaking van goestingen en verlangens opent onverwachte perspectieven voor de sociaal-democratie. Ten eerste

legitimeert ze een effectieve gedragscontrole van de mensen en een opschorting van hun vrijheid en emancipatie. Het beeld van de mens die verleid kan worden door sluwe reclame-manipulaties en die zich in zijn consumptie en vrijetijdsbesteding laat drijven door valse en kunstmatige behoeften die door reclame en media aan de man worden gebracht, is immers een zeer anti-humanistisch mensbeeld. Een dergelijk mensbeeld zegt namelijk expliciet dat mensen (enfin, de 'anderen' natuurlijk) niet weten wat ze doen en daar ook nooit op eigen krachten in staat toe zullen zijn. Aldus vervangt de solidaristische sociaal-democratie de sociale klassen van uitbuiters en uitgebuiten door deze van de *begeleiders en de begeleiden* (laag geschoolden, druggebruikers, migranten, kwetsbare jongeren, enz.). De emancipatorische praktijk van de sociale wetenschappen (in zoverre die er ooit is geweest) is langzaam overgegaan in de praktijk van de sociale integratie uitgevoerd door sociale werkers, therapeuten en cultuuropbouwers. Op deze manier kan de sociaal-democratie, die haar achterban sociaal-economisch in de steek heeft moeten laten en daarbij expliciet afstand heeft genomen van het syndicalisme, zich opwerpen als de beschermer van de *ware natuur van de mens*, die immers zonder politieke (en pastorale) steun nooit opgewassen is tegen de linke glitter trucs van de kapitalistische reclame-wereld.

Daarnaast maakt de reductie van de menselijke natuur tot een reeks natuurlijke behoeften het mogelijk loondaling en inkomstenverlies moreel aanvaardbaar te maken. Als een deel van het loon toch maar blijkt te dienen om ongezond, losbandig of milieu-onvriendelijk te consumeren, dan wordt het een eerbare daad om de mensen hun loon binnen de perken te houden.

Kortom, met de verdachtmaking van verlangens en goestingen wordt het slinken van de welvaartskoek een veel mindere ramp, ja zelfs als het ware een heilzame gebeurtenis. De welvaartskoek wordt het symbool van de verfoeide produktivistische economie (of ze nu al of niet kapitalistisch is, doet niets meer ter zake) met haar obsessies van economische groei en ongeremde prestatiedrift. Kortom, het ecologisme bezegelt dus de verwording van de sociaal-democratie van een socialistische beweging tot een (nationaal-)solidaristische stroming waar de mens een component is van een sociaal weefsel met de opdracht het welzijn van dit weefsel te stellen boven zijn individuele welvaart die de integriteit van het weefsel vernielen kan. Zo ook wordt het probleem van de werkloosheid niet aangepakt in termen van schepping van inkomens (via jobs), maar in termen van de vrijwaring van de sociale integratie van de werkloze die anders maar op straat blijft rondlopen.

Daarmee is de cirkel rond. Het solidarisme van de sociaal-democratie heeft de economische conceptie van arbeid vervangen door een 'culturele'. Arbeid wordt niet gezien als een middel om binnen een economisch systeem goederen en diensten te produceren die naderhand geconsumeerd zullen worden door de producent zelf of door andere klanten en kopers. Arbeid blijft in de goede traditie van de strijd tegen de decadentie en de degeneratie die ongeveer rond 1870 als antidotum tegen de anomie van de industriële beschaving en verstedelijking werd opgezet, een doel op zichzelf, de realisatie zelf van de sociale insertie van de persoon, kortom, een activiteit met een therapeutische waarde. En zo kunnen we begrijpen waarom de sociaal-democratie in haar politiek programma werk boven inkomen gaat plaatsen: haar angst voor sociale ontreddeing en chaos haalt het op haar bereidheid de vrijheid en de emancipatiemogelijkheden van de individuen op te drijven via een inkomen dat hen onafhankelijk maakt van de medemens (de politicus inbegrepen). Het antiliberalisme van de solidaristische sociaal-democratie stelt onomwonden dat een vrij individu een sociaal gevaarlijk individu is.

Dit is dan ook de op zichzelf niet onlovenswaardige bedoeling van de sociaal-democratie: verhinderen dat de groepen die het meest moeten afrekenen met sociale uitzichtloosheid, met name de min of meer laaggeschoolde arbeiders van de oude tot archeologie verworven industriële sectoren, in hun roep om 'sociale rechtvaardigheid' gevaarlijke desperado's gaan worden. Kortom, dat ze deze roep met straatgeweld de nodige kracht zullen bijzetten of dat ze door hun electorale stem op extreem-rechtse, 'poujadistische' of populistische partijen zullen ontsnappen aan de controle van de traditionele politieke (en politionele) controle-apparaten (Rosseel, 1993). De vraag is of deze viriele mannen uit de teloorgaande industrieën voor wie leven gelijk staat met werken én met een goed tot zeer goed loon (want deze industrieën hoorden tien à twintig jaar geleden bij de rijkste sectoren van het land) wel zullen kiezen voor het vaag solidarisme van de sociaal-democratie en niet meteen *en masse* zullen overlopen naar de partij die hen belooft werkelijk een vuist te maken, met name extreem-rechts. Voor zover ze deze keuze, niet alleen in België maar over gans Europa, niet reeds *en masse* hebben gemaakt. De sociaal-democratische onverschilligheid voor het thema van het inkomen en van de toegang tot consumptiegoederen, bevestigt zo heel wat mensen in hun keuze voor allerhande vormen van crimineel gedrag (straatcriminaliteit, fiscale fraude, etc.) en drijft ze politiek in handen van partijen die erin slagen in hun slogans van *Eigen Volk Eerst* ergens ook een zweem van de socialistische idealen van gelijkheid en sociale rechtvaardigheid te laten doorklinken.

En sommige Vlaams Blokbers die zich ostentatief laten zien op Boelwerven en Antwerp Ship Repair's weten perfect waar ze mee bezig zijn.

Kortom, de sociaal-democratie delft op termijn haar eigen graf. Ze verliest aan haar 'linker'zijde en aan haar 'rechter'zijde. 'Rechts': alle mensen die weten dat ze op eigen kracht werk kunnen vinden, zich een loopbaan kunnen maken of zelf een zaak opzetten plus diegenen die weten dat ze iets creatiefs te bieden hebben waarvan ze vinden dat de samenleving hen een eerlijke prijs moet betalen (een categorie die ik ooit in verband met het jonge kiezersprofiel van ROSSEM heb aangeduid als *postmoderne producenten*: ze willen best en heel graag sociaal nuttig zijn als er maar poen mee te pakken valt). Zij wenden zich tot liberale en libertijnse partijen (zij het dat 'libertijnen' zich na de eigenzinnigheden en boekhoudkundige fratsen van Jean Pierre Van Rossem veel moeilijker dan vóór 1991 gestructureerd aan het publiek kunnen vertonen). 'Links': de mensen die dringend nood hebben aan werk én inkomen en in hun wanhoop zich beschikbaar stellen van die partijen die het meest afgeven tegen de corruptie, onbekwaamheid en sociale onbewogenheid van de traditionele politici. Daarvoor komt ruimte vrij voor politieke bewegingen die de 'Augiasstal eens zullen opkuisen'. De aanhoudende afrekening van politici onder elkaar, waarbij een waaier van politici (gaande van mensen die handelen in legerhelikopters tot volksfiguren die zich minachtend uitlaten over pausen en 's lands magistratuur) van het toneel verdwijnt, creëert ook een politiek vacuüm waarin alle traditionele partijen à l'italienne lijken te imploderen in een in alle opzichten zwart gat. Want de scandalitis betreft inderdaad een Europees fenomeen waarvan de betekenis als een rechtse strategie om het socialisme en de sociaal-democratie te verzwakken of uit te schakelen nog nauwelijks systematisch is onderzocht.

Een nieuw perspectief: het netwerk van het ongeregelde leven.

Het is ons nog vrij gemakkelijk gevallen de uitzichtloosheid van de polarisatie tussen het actueel Verhofstadt-liberalisme en wat wij de actuele sociaal-democratie noemen op papier te brengen en aannemelijk te maken (althans zeker naar ons zelf toe). Uiteraard hoeven we ons niet per definitie beschaamd te voelen voor de weliswaar juiste kritiek dat onze analyse louter *negatief* is: zij vormt geen aanzet voor een beleid dat wél tegelijkertijd én vrijheid, én gelijkheid én broederlijkheid maximaliseert. Wij zijn ook niet volmaakt.

Maar er is een meer interessante reden waarom ik ietwat minachtend de schouders ophaal voor deze terechte kritiek. Meer en meer voel ik mezelf worstelen met en toegroeien naar de verwoording van het idee dat de gelijktijdige maximalisatie van vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid anno 2000 gewoon nooit het resultaat kan zijn van een beleidsproject, van een maatschappelijk project of van de doordachte aktie van een politieke beweging of partij die de geschiedenis zal ingaan als een *nieuwe verlichte voorhoede of elite die ons de 21ste eeuw heeft binnengeleid*. Maken we ons geen illusies: zeer eenzaam (zelfs al zijn we hand in hand of samengestroomd op de Brussels Grote Markt) zullen wij op 31 december 2000 de 21ste eeuw binnenstappen. En ik geloof meer en meer dat we die eenzaamheid veel meer dan ik nu in mijn klagen doe als een heilzame mogelijkheid tot menszijn moeten voorstellen. De tijd van de voorhoedes en de roergangers die de weg wijzen, is voorbij. Ik geraak er meer en meer van overtuigd dat de nieuwe sociale progressie zich nooit zal realiseren op basis van het schema van de doordachte politieke aktie: m.a.w. een groep of beweging die op basis van een blauwdruk of een project geformuleerd door een beweging van gelijkgezinden, door de verovering van de politieke macht, dat project in realiteit zal omzetten. Dat betekent niet dat ik een pleidooi wil houden voor een soort aktivistisch blanquisme dat desnoods als brutale minderheid zijn juiste en ware visie op de samenleving aan de rest moet opleggen. Ook dat soort staatsgrepen die de 'wereld in tien dagen veranderen' en waarover de Italiaanse anarcho-fascist Malaparte (1931) zo heroïsch schreef, behoren tot het verleden. Elk schema gebaseerd op de scheiding tussen een verlichte intellectuele of paramilitaire voorhoede en een mobiliseerbare maar in wezen passieve basis (passief want ze bepaalt de richting van haar massa-aktie niet) behoort mijns inziens bij een samenleving die zich in een fase bevindt van de opbouw van een zware basisindustrie en deze fase zijn we reeds lang voorbij. Een terugval op een dergelijk schema (en alleen extreem-rechts is heden ten dage in principe in staat zo'n schema in de praktijk om te zetten) zal, zoals steeds het geval geweest is in de geschiedenis, uitmonden in een totalitaire perversie.

Anderzijds kan het politieke bedrijf zoals we het nu kennen geen lang leven meer beschoren zijn. Dat politici zich via allerhande verkiezingen en de creatie van steeds meer Raden hier en Deelparlementen daar, loopbanen weten te scheppen of elkaar loopbanen weten te ontfutselfen, neemt de bevolking er graag bij *als ze maar de indruk kan opdoen dat de politieke klasse ook werkelijk greep heeft op de sociaal-economische indicatoren van het land*. En

deze indruk kan deze politieke klasse momenteel niet opwekken en ze brengt dan ook haar tijd door met zogenaamde 'ethische kwesties', m.a.w. *met een soort gerechtelijk onderzoek naar haar eigen gedrag*. Met het telkens voor spelbare resultaat dat één of andere politicus in opspraak komt wegens al of niet vermeend gesjoemel. Het eindresultaat is dat de politieke klasse in haar geheel haar geloofwaardigheid verliest: ze is van een stuurder van de samenleving een soort leuk TV-programma geworden.

We zitten dus in een impasse waar blijkbaar alleen een soort autoritair, in ieder geval niet echt democratisch gecontroleerd regime als uitweg te voorschijn lijkt te zullen komen. De meerderheid van de bevolking wenst zeker geen dergelijk regime, maar zij lijkt willens nillens een rol te spelen in de totstandkoming ervan. En toch moet er een andere uitweg zijn. HET MOET. Zij het niet op korte termijn, dan maar op lange termijn. Zij het niet in Europa, dan maar in de antipodische contreien.

Een uitweg is slechts mogelijk als het *mogelijk* is: m.a.w. als andere verhoudingen tussen mensen een realiseerbare mogelijkheid zijn binnen het sociaal systeem waarin we leven. Al wat we moeten doen is ons niet verzetten (en eventueel onze vrienden overtuigen zich niet te verzetten) tegen de situaties die deze mogelijkheid van nieuwe menselijke verhoudingen realiseerbaar maken. Een politieke beweging of partij daarrond opzetten betekent niet meer dan kansen scheppen opdat zekere mensen met onze nieuwe ideeën politieke carrières zouden maken om zichzelf ook maar eens te goed te doen aan de vleespotten van de Vlaamse Raad of het Europees parlement.

Zoals ik reeds zei, geloof ik ook niet dat de oprichting van een politieke beweging die de regionale, nationale en internationale parlementen gaat beheersen, de mogelijkheid van een betere samenleving zal helpen realiseren. Begrijp me niet verkeerd. Ik beweer niet dat dergelijke bewegingen de zaak zullen om zeep helpen: ik bedoel alleen dat ze niet essentieel zijn. Omdat m.i. de parlementen als wetgevende en de regeringen als uitvoerende macht helemaal geen sturende organen van de samenleving meer zijn. Zij bevinden zich weliswaar in het historische centrum van de samenleving, *maar de samenleving zelf is in zijn actuele vorm niet langer te beschrijven als een systeem bestaande uit een centrum (waar een roerganger het systeem stuurt en richting geeft) en een periferie (waar de rest meedrijft op de tonen van de muziek van deze roerganger)*. Wat ik daarnet als haalbare vorm van politiek handelen heb geformuleerd met de woorden 'ons niet verzetten tegen nieuwe

mogelijkheden' houdt dan ook in de eerste plaats in dat we de wereld en de sociale veranderingen die zich onder onze ogen voordoen, in termen van hun nieuwe gedaanten *beschrijven* en bespreekbaar maken. Met andere woorden, dat we ophouden het nieuwe te beschrijven in termen van het oude. Bvb. dat we ophouden werkloosheid te beschouwen als een tekort aan werk, maar bvb. als een prestatie van een technologisch systeem dat goederen en diensten kan produceren met een minimum aan menselijke arbeid. Wij hebben niet één miljoen werklozen: wij hebben één miljoen mensen die vrijgesteld zijn van klassieke primaire, secundaire en tertiaire arbeid. De vraag is: hoe kunnen die mensen een voor hen zinvol leven ontwikkelen, hoe kunnen ze een emancipatorisch bestaan leiden? Een andere vraag waarvan het antwoord niet evident is, luidt: wat bedoelen wij eigenlijk met 'sociale integratie' (van werklozen, migranten, enz.)? Wat betekent het dat de relatie tussen individu en samenleving beschreven wordt in termen van sociale integratie? Dat iedereen braaf en voorspelbaar handelt? In ieder geval, met een dergelijk verstikking van persoonlijke creativiteit van onze samenlevingsleden zullen we er zeker nooit economisch bovenop geraken. Wat ik bedoel is: zonder mogelijkheid om de dingen in de wereld nieuwe namen te geven, is er ook geen nieuw samenlevingshandelen mogelijk.

Zo kom ik stilaan bij de tweede polarisatie die ik aan het begin van dit hoofdstuk naast deze tussen liberalisme en sociaal-democratie heb ingevoerd. Deze andere polarisatie, die op het eerste gezicht met deze tussen liberalisme en solidarisme samenvalt, zeker gedeeltelijk, betreft precies de *omschrijving* van het begrip 'samenleving' en de wijze waarop we over nieuwe samenlevingsverschijnselen spreken. We formuleerden deze tweede polarisatie als een visie op de samenleving als een KADER EN EEN SCÈNE WAARBINNEN MENSEN-LEVENEN FLOREREN EN HUN 'LEVENSLLOOP' (OOK AL ZO'N TOTALITAIR BEGRIP) UITTEKENEN ('het netwerk van het ongeregelde leven') tegenover een visie op de samenleving als EEN COHESIEF GEHEEL VAN MENSEN MET GEMEENSCHAPPELIJKE 'WAARDEN', MENSEN DIE ELKAAR 'CONTROLLEREN' IN HOEVERRE ZE AAN DEZE WAARDEN VOLDOEN. Deze discussie omtrent de aard van de samenleving noopt ons na te denken over het globale karakter van de Staat in de 21ste eeuwse samenleving en over de verdere betekenis van het emancipatiebegrip.

Er zijn minstens drie vragen aan de orde:

1) de vraag naar de aard van de actuele samenleving en de positie van het individu daarin.

- 2) de vraag naar de toegang van individuen tot de voortgebrachte goederen, diensten en nationale en meer en meer mondiale rijkdommen.
- 3) de vraag naar de rol van de staat en de democratische politici.

Polis, piramide, netwerk.

Het lijkt een keiharde waarheid, te stellen dat leven samenleven is en dat mensen in deze samenleving solidair zijn met elkaar. En uit deze keiharde waarheid volgt dan dat binnen die samenleving afspraken moeten worden gemaakt en dat het maken van deze afspraken gelijk staat met politiek. Deze afspraken moeten collectief gemaakt worden, m.a.w. niet iedereen kan er direct op de eerste rij bij zijn en er ontstaat dus zoiets als een groep van professionele politici. Deze vervullen hun democratische taak naar de samenleving toe slechts degelijk wanneer zij hun politieke bedrijvigheid steunen op een politiek project. Dit is in het kort het credo van de redactie van het nieuwe sociaal-democratische tijdschrift *Samenleving en Politiek*.

Iedereen kan het daarmee eens zijn, ook een liberaal (want er wordt niets gezegd over vrijmarkteconomie of planeconomie), zelfs een fascist (want er wordt niet gezegd of je ja dan nee met *iedereen* solidair moet zijn). Met andere woorden, deze omschrijving van de samenleving en haar politieke aspecten is veel te vaag en men kan er alle kanten mee uit. De keiharde waarheid is een zachte spons.

Het is overigens niet echt juist dat de eerste natuur van de mens luidt dat hij een samenlevend wezen is, althans niet in de betekenis die wij tegenwoordig aan 'samenlevend' geven. De mens is een produktie van leven zoals elk levend wezen. De eerste mensapen, mensachtige soorten en homines sapientes hadden een zeer onduidelijke sociale structuur, ze trokken met elkaar samen op eerder dan dat ze een *groep* vormden waarbinnen 'afspraken' golden. Eigenlijk waren ze als individuen relatief onverschillig voor elkaar. Zoiets als het samen delen van voedsel kwam oorspronkelijk bij hen niet voor (wel bij moeder en kind) en vermoedelijk heeft de mensheid er meer dan 100.000 jaar over gedaan om zich dat eenvoudige conviviale gebaar eigen te maken. Ja, de mens is een samenlevend wezen, maar van in den beginne is zijn solidariteit synoniem geweest met egoïsme.

We kunnen hier natuurlijk niet de ganse genese van de menselijke samenlevingsvormen de revue laten passeren, ik ben vroeger al eens in deze poging verloren gelopen. Maar een vooruitblik op de voorwaarden en condities die de samenleving van de toekomst zullen ordenen of wanordenen wordt toch gemakkelijker als we eerst even kijken waar we vandaan komen.

Zeer, al te zeer schematisch stel ik hieronder drie samenlevingsvormen voor waarvan twee onze geschiedenis hebben beheerst (de *polis* en de *piramide*) en waarvan de derde mijns inziens de vorm van de toekomst is (het *netwerk*).

Historisch is het idee van de samenlevingsvorm dat wij tot ongeveer de Renaissance en de opkomst van het stedelijk handelskapitalisme hebben hooggehouden, aan te duiden als de *polis* (zelfs al functioneerden veel van deze polis-samenlevingen op basis van grote aantallen uitgesloten zoals slaven en horigen). De polis is een verzameling van alle vrije mensen van de samenleving die elkaar rechtstreeks ontmoeten om over zaken van openbaar belang (de *res publica*) te discussiëren en beslissingen te nemen. We vinden de polis in vrij pure vorm bij de 'primitieve' stammen, de Grieken en de Romeinen, de Oude Germanen, de vroeg-christelijke gemeenten (*église* = Oud-Grieks *ecclesia* = volksvergadering), de inrichting van de zelfstandige gilden, enz. De samenkomst gebeurt in het midden van de samenlevingsruimte (de Tempel, de *agora*, de *dis*, enz.; cfr. 'de Kerk in het midden houden')¹. De leden hebben nauwe verwantschapsbanden, hetzij van fysiek-familiale, hetzij van geestelijke of professionele aard, en hun levensloop voltrekt zich met deze polis als theater. Waar ze ook gaan, hun identiteit blijft met de oorsprongpolis verbonden. Men wil of kan als het ware de polis niet verlaten. Wie geen relatie met de polis heeft, heeft er geen zaken en geen inspraak (eventueel wel in een andere polis, zoals veel slaven in Griekenland hun eigen 'polis'-vorm hadden).

Essentieel voor de polis is het idee van een midden, waar alle leden in principe als gelijken naast (tegenover?) elkaar staan. Onze uit de Middeleeuwen stammende dorpen en steden zijn nog steeds volgens dit idee van de polis en zijn midden gebouwd (al is het met de opkomst van de handelsburgerij niet meer duidelijk of nu de Kerk dan wel het Stadhuis in het midden hoorde te staan). Maar de polis bleek niet bestand tegen de toenemende

¹ Met dank aan Karin Verelst en Gino Asselman voor een inspirerende toegediscussie.

complexiteit van de samenleving die maakte dat er tussen de leden sociale ongelijkheden begonnen te ontstaan of dat zekere leden (in het klassieke Athene, de vrije ambachtslieden of *banausoi*) bvb. omwille van hun beroepsactiviteiten niet aan de agora-bijeenkomsten konden deelnemen.

De polis is dus een samenleving waar mensen weliswaar hun eigen beroepsactiviteiten hebben maar elkaars sociaal handelen toch op elkaar afstemmen (en elkaar dus 'controleren') door de min of meer democratische bijeenkomst van de 'volksvergadering' of de 'sociëteit', waar iedereen zich 'moeit' met de zaken van alle anderen.

De polis is teloorgegaan doordat met de toenemende complexiteit van de samenleving de samenlevingsleden op de duur lid werden van zoveel polissen tegelijk (familieraad, corporatie, stadsraad, enz.), terwijl aan de andere kant de samenleving te groot werd om een democratische volksvergadering vol te houden. Toch is de polis steeds in één of andere vorm bewaard gebleven, bvb. in ons parlement, al zijn onze parlementariërs *vertegenwoordigers* van een bevolking die te groot is opdat alle mensen samen in het parlamentsgebouw zouden kunnen zetelen.

Door deze scheiding tussen 'politici' (die deelnemen aan de beraadslagingen van de polis) en de bevolkingsgroepen die ze (beweren te) vertegenwoordigen, is in de loop van de zogenaamde Moderniteit (16de-20de eeuw) een tweede samenlevingsidee binnengeslopen in ons denken over de relatie tussen individu en samenleving. Zo ontstond een tweede samenlevingsidee, de *piramide* dus. De piramide stoelt op de idee dat een top, een elite, een *ruling class*, richting geeft aan de samenleving en de rest van de bevolking leidt bij het volgen van deze uitgestippelde lijn. De Verlichting en de Franse Revolutie zijn de eerste echte manifestaties van de piramidale samenleving. Een elitaire groep mensen meent zich buiten de samenleving te kunnen plaatsen en noemt zich de voltrekkers van Gods Plan, de Geschiedenis, het Volk, de Natie, enz. en zij ziet de rest van de samenleving als een te sturen systeem. Voor deze sturing kan desnoods wetenschappelijke kennis (de 'politieke economie', de 'sociologie') worden ingezet. De Franse Revolutie

was dan ook de eerste poging om een samenleving volgens plan te *maken*¹ en deze al of niet maakbaarheid van de samenleving speelt ons nog altijd parten, zoals de marxist-leninisten van de 20ste eeuw tot koppijn toe hebben kunnen ervaren.

De samenlevingsvorm van de piramide is het wezen van onze moderne democratie die op een soort paradoxale relatie tussen bestuurders en bestuurden berust: aan de éne kant vertegenwoordigen de bestuurders hun bestuur electoraat, aan de andere kant horen zij beter te weten dan het Volk wat goed is voor dat Volk. Want dat is ook de taak van de cybernetische elite van de *ruling class*: regelingen treffen om de verhoudingen tussen de leden van de samenlevingen te stroomlijnen in functie van een bepaald idee over de vooruitgang van de samenleving. De verhoudingen tussen de mensen zijn dus niet meer direct, maar *indirect*, want bepaald door de *socialisatiepraktijken van allerlei staatsagenten* (ouders in de moderne betekenis van het woord, opvoeders, leerkrachten, politie en rijkswacht, enz.). De verhoudingen tussen mensen horen niet langer *dramatisch* te zijn zoals Hannah Arendt dat in haar voorliefde voor de Griekse polis zou hebben genoemd, m.a.w. ze raken de mensen niet in hun totale lijfelijkheid en geestelijkheid. Tussen de mensen plaatst zich de Wet die beoogt alle passionele elementen uit de menselijke relaties te weren en aldus te samenleving om te vormen tot één grote Newtoniaanse machine (of tot één grote fabriek, een rationeel samenlevingsprincipe dat zelfs zeer bewust in de Holocaust in praktijk werd gebracht, cfr. Zygmunt Bauman, 1989).

Op deze manier coördineert de sturende elite het handelen van de bevolking van een bepaald territorium (een Natie) tot één samenhangend en op één doel gericht geheel: de vooruitgang van de samenleving (of in het fascisme de verwezenlijking van de Grootseheid van de Natie). De individuen worden geacht een *vaste plaats* in te nemen in het territorium (in de industriële maatschappij werd iemand die regelmatig verhuisde door de politie als een verdacht sujet beschouwd). Alle industriële samenlevingen zijn op basis van dit piramide-model ontstaan en de sociaal-economische en culturele verwezen-

¹ Al zou ook de feodaliteit volgens een zekere planmatigheid zijn ingevoerd (cfr. Georges Duby *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris, Gallimard, 1978).

lijkingen van dit piramide-model (wereldoorlogen en kolonisatie ten spijt) zijn enorm.

Opvallend is dat de nieuwe industriesteden, die niet vanuit een Middel-eeuwse basis zijn gegroeid, geen echt midden, geen polis-centrum hebben. De Natie heeft maar één centrum: daar waar de elite huist en de beslissingen neemt, kortom, de *hoofdstad van het land*.

De piramidale industriële samenlevingen, die vormen waren van kapitalistische nationale economieën, konden nog terecht beweren dat zij effectief *richting gaven aan de samenleving*. M.a.w. de politici stuurden de samenleving een bepaalde richting op en zij hadden vat op de economische en sociale ontwikkelingen (zoals bvb. de integratie van de leiders van de arbeidersbeweging in de politieke elite na Wereldoorlog I). De samenleving kon dus effectief beschreven worden als een *sociaal systeem dat gestuurd werd door een groep mensen die zelf geen deel uitmaakten van dat te sturen systeem*.

Hoezeer ons huidige samenlevingsopvattingen ook willen vasthouden aan dat piramide-model en hoezeer de elite (zoals bvb. de Europese Commissie) zich ook wil vastklampen aan haar rol van *ruling class*, niemand kan er onder uit dat de voorwaarden van dit piramide-model aan het verdwijnen zijn en voor een groot deel reeds verdwenen zijn. Het kapitalisme als systeem dat, zoals Marx en Engels in het Communistisch Manifest schreven, niets anders kan dan haar eigen basis voortdurend te omwentelen, maakt dat het piramide-model vanaf haar proclamatie aan een constante druk onderhevig is geweest. Een druk waartegen dat model uiteraard niet bestand was. En nu het piramide-model als een ruïne rookt over de vlakten van het Europese Avondland, zien we ook op welke punten precies het model begeven heeft of aan het begeven is. En we zien ook (misschien eerder op mondiaal dan op Europees niveau), althans dat is mijn overtuiging, de contouren van een nieuw model dat ik reeds heb omschreven als het 'NETWERK VAN HET ONGEREGELDE LEVEN', een model dat wel dreigt verpletterd te raken onder de autoritaristische tendenzen waarmee de piramide zal pogen zich te handhaven.

Ik zal het niet of toch zo weinig mogelijk hebben over deregulering en arbeidsflexibilisering, dit zijn in wezen maar detailspecten van het societale proces dat zich mijns inziens aan het voltrekken is. Niet dat deze zaken irrelevant zijn, maar daar zijn reeds, door anderen en ook door onszelf, ontelbare bladzijden aan gewijd. Ik wil het hebben over drie meer fundamen-

tele aspecten die de piramide-vorm stilaan naar het archeologisch museum aan het verwijzen zijn. Deze drie ontwikkelingen (vermoedelijk zijn er nog veel meer) zijn nog niet tot volle wasdom gekomen, maar zijn volgens mij in volle opmars en overal om ons heen merkbaar, tegen elke tendens tot verrechtsing of fascisering in. Ze moeten dan ook geanalyseerd worden, niet als deviaties en degeneraties, maar als een *bron van nieuwe socialistische mogelijkheden*, zelfs als sommige van deze ontwikkelingen in een fasciseringsproces kunnen worden opgenomen. Mogelijkheden niet in de eerste plaats voor politieke partijen, maar voor elk van ons als sociale, conviviale en naar emancipatie strevende individuen. En uiteraard moeten we niet verwachten op één of twee jaar tijds een volkomen nieuwe samenleving te zien. De drie ontwikkelingsaspecten zijn nu in de eerste plaats *zichtbaar* als nieuwe vormgevende 'krachten' zonder dat ze de ontplooiing van het maatschappelijke leven domineren, verre van zelfs. Wij zien deze ontwikkelingen wel als 'logisch' (m.a.w. in het verlengde liggend van de historische evoluties) én gewenst.

Welke zijn deze drie aspecten?

1. de verschijning en proliferatie van het individu als een *nomadisch wezen*¹, een wezen dat precies op basis van zijn nomadendom maatschappelijke verhoudingen met andere nomaden-mensen aangaat. Deze verhoudingen, die zowel van economische als van creatieve of recreatieve aard zijn, resulteren in de vorm van een amorf *netwerk* met stabiele en minder stabiele 'knopen', knopen die opduiken en knopen die even snel vergaan als ze gekomen zijn. De nomaden vormen als het ware een 'maatschappelijke soep'.
2. de *verdwijning van elk maatschappelijk centrum* dat kan beweren perifere maatschappelijke 'componenten' te sturen (met het accent op sturen, i.e. de richting van iets bepalen), zowel op nationaal niveau als op mondiaal niveau. Kortom, geen enkel deel van het netwerk beheert het netwerk in zijn geheel.
3. het verlies van de controle van de traditionele democratisch gecontroleerde politiek over de ontwikkeling van de economie. (Dit is gezien mijn economische incompetentie mijn zwakste punt.)

Het eerste punt stelt dat wij als maatschappelijke individuen minder en minder een vaste plaats innemen in welke samenleving dan ook. Wij worden

¹ Het begrip 'nomadisering' dank ik aan Jacques Virolox, die het ontleend heeft aan Jacques Attali die het begrip 'nomadische objecten' heeft ingevoerd (Attali, 1990). Ik betrek het nomade-begrip hier wel expliciet op de relatie individu-samenleving, maar de nomadisering van de individuen gaat effectief hand in hand met de nomadisering van alle sociale entiteiten (humane en niet-humane).

meer en meer NOMADEN, m.a.w. we hebben geen vaste binding meer met een plaats van oorsprong noch met een plaats van bestemming (bvb. na onze volwassenwording). Heimwee en nostalgie zijn endemische ziekten van de 19de en de 20ste eeuw. Al kan de binding met onze familieleden in ons nomadenbestaan wel intenser en positiever zijn dan in de ons voorgaande generaties, in wezen bepalen familieleden minder en minder ons doen en laten en zijn wij meer en meer *familie-, stam- en natieloos* (de opflakkering van het actuele nationalisme zal deze lange-termijn tendens niet tegenhouden; maar laten we toch maar een kaarsje branden). Kortom, de nesten zijn leeg en zullen leeg blijven. We zijn een vat van mogelijkheden die we realiseren in een nomadisch bestaan.

In minstens drie verschillende zinnen zijn we nomaden aan het worden. We zijn nomaden in de *geografische* zin: onze plaats van geboorte voorspelt minder en minder waar we ons leven zullen slijten. Bovendien neigen we ertoe veel meer dan vroeger voortdurend van habitat te wisselen (zonder dat de politie ons daarom als een verdacht sujet noteert). We horen zoals nomaden nergens meer thuis en tegelijk horen we overal thuis. Cultureel zullen we niet langer ontworteld kunnen worden, want we zullen nergens geworteld zijn. Kiezen we ons een nieuwe habitat, dan worden we helemaal niet vreemd bekeken, we worden gewoon niet meer bekeken. Dat betekent bvb. dat de gemeentepolitiek van mijn actuele woonplaats Elsene mij totaal onverschilligheid laat, net zoals het mij geen loer kan schelen wie naast, onder en boven mij woont. Ben ik sociaal vervreemd? Vanuit het polis-denken zeker; vanuit het piramidale denken eigenlijk al niet meer. Wat heb ik met de Elsenars te maken dat ik niet te maken heb met de mensen van Timboektoe? Beiden interesseren me slechts als ze om één of andere bizarre reden op het TV-journaal komen. Nomaden interesseren zich slechts voor mensen die ze werkelijk kennen en dat aantal is, zo lijkt het me, niet kleiner dan bij polis-mensen of piramidale types. Kortom, het netwerk van relaties met andere mensen waarin ik me als (aspirant-)nomade begeef, is niet gedetermineerd door argumenten van familiale, raciale of territoriale aard. Niet alleen zijn we geografische nomaden, we zijn het ook *maritaal*: de kans dat we met de partner waarmee we op 25-jarige leeftijd optrekken, ook nog op 40-jarige leeftijd ons leven zullen delen (alsof het leven te delen valt) wordt kleiner en kleiner. We zijn niet alleen minder en minder aan een vaste geografische ruimte gebonden, we gaan in ons leven steeds meer met een grotere verscheidenheid van in de tijd wisselende mensen om en zijn aan niemand werkelijk gebonden (noch juridisch noch psychologisch). We gaan relaties aan die zeer intens kunnen

zijn, maar slagen er ook in er snel zonder kwetsuren afstand van te nemen¹. En ten derde, we zijn ook nomaden in de *professionele* zin: onze opleiding bepaalt nauwelijks nog onze latere beroepsactiviteiten en het aantal mensen dat zijn ganse leven bij een zelfde werkgever blijft (vroeger toch een bewijs van goed werkmansgedrag), mindert zienderogen en bovendien worden dat soort mensen meer en meer behandeld als professionele mislukkelingen of als inerte individuen.

Kortom, ons nomadisch bestaan brengt ons in een wisselende interactie met steeds nieuwe individuen. Dikwijls zijn dat individuen met een totaal andere socialisatiegeschiedenis (met een andere piramidale Wet die hen heeft gevormd). Dit dwingt ons de piramidale wetten, die we in onze opvoeding hebben meegekregen, overboord te gooien en opnieuw directe *dramatische relaties* met anderen aan te gaan (zelfs al zijn deze relaties van korte duur, of misschien zijn ze juist daarom zo 'dramatisch'). Daarnaast stellen we vast dat in alle toekomstgerichte organisaties de hiërarchische structuren worden afgebouwd (zelfs in militaire organisaties), zodat ook daar meer en meer de relaties tussen mensen een dramatisch in plaats van een procedurieel karakter krijgen. De samenleving neemt zo de vorm aan van een permanent veranderlijk NETWERK VAN DIRECTE RELATIES TUSSEN MENSEN EN DEZE RELATIES WORDEN MINDER EN MINDER BEMIDDELD DOOR EEN PIRAMIDALE WET. INTEGENDDEEL, DE NOMADISCHE MENSEN ZIEN ZICH VERPLICHT ZELF DE REGELS VAN HUN INTERAKTIE AF TE SPREKEN EN VOORTDUREND TE HERZIEN.

Dat is wat ik bedoel met het 'netwerk van het ongeregelde leven'. Het leven verloopt niet volgens regels die al bestaan vóór dat leven vorm aanneemt. En zo gaan nomadische mensen met elkaar om op basis van een reeks afspraken en regels die vóór hun ontmoeting niet bestonden (wat niet betekent dat een aantal andere voorafbestaande regels zoals de verkeersregels niet meer zouden gelden). De gebureaucratiseerde, gerationaliseerde en geconformiseerde piramidale mens die werd bedacht met een vaste levenslange persoonlijkheid, zal zich aldus ontpoppen tot een nomadische mens die Niemand is, m.a.w. die in elke nieuwe ontmoeting een nieuwe proteaanse gedaante weet aan te nemen. Deze nomaden zullen in een eerste fase aansluiting vinden bij

¹ Wat me een wonderlijk aforisme van de Brusselse psychiater Dr. Marc Reisinger in gedachte brengt: *Souffrez mais ne laissez pas de traces.*

de *bohème* van het vroeg-industriële Europa van de tweede helft van de 19de eeuw, een bohème die revolutionair maar tegelijk ook conservatief was omdat hij in zijn verzet tegen de piramidale samenleving geen alternatief had (Benjamin, 1955). De nomades hebben wel dat alternatief omdat zij aan de spits zullen staan van de verdere economische ontwikkeling en als het ware gedoemd zijn overeind te blijven.

De nomadisering maakt verder dat dit 'netwerk van het ongeregelde leven', dat we zowel in de ruimte als in de tijd moeten bekijken, zich continu wijzigt. Zo onttrekt het netwerk zich aan elke observatie door een centrale agent (de Staat; de positivistische Sociale Wetenschappen). Onze sociale statistieken waarmee Quetelet zo vakkundig de industriële samenleving in kaart wou brengen, zijn nauwelijks nog in staat ons een beeld te geven van de werkelijke aard van de samenleving, ook al omdat deze steeds minder statisch wordt. De samenleving als een netwerk van nomadische individuen is volkomen intransparant en onvatbaar voor wie zich als een onafhankelijke waarnemer ('sociale wetenschapper') buiten dit netwerk wil plaatsen. Het netwerk is al veranderd vóór de waarnemer zich realiseert wat hij heeft gezien.

De samenleving als een netwerk in plaats van een piramidale structuur impliceert dus ook een (ondertussen reeds stevig in de startblokken staande) nieuwe epistemologie van de sociale wetenschappen zoals psychologie en sociologie. Het positivistische onderscheid tussen wetenschappelijke expert en leek (tussen onderzoeker en object van onderzoek) gaat meer en meer vervallen. En ook de Platonische filosofie die de subtiele variaties in de werkelijkheid - bvb. individuele paarden - ontkent en terugbrengt tot vaste universalia (de Platonische 'buitenaardse' Ideeën zoals het Concept Paard) zal er moeten aan geloven. Het netwerk kennen, betekent eraan deelnemen zonder vooringenomenheid (zonder vooraf vastgelegde Concepten), m.a.w. met een herstel van het evenwicht tussen zintuiglijkheid en intellectualiteit (tegen de modernistische primaat van de Rede in dus). In nomadische relaties opgedane kennis zullen we overboord gooien zodra de deelname een ander karakter heeft aangenomen. (M.a.w. het geheugen, summum van de intellectuele vaardigheden in de piramidale samenleving, wordt een last; kunnen *vergeten* is de nieuwe vorm van intellectuele handigheid. Of zoals sommige kringen dat zo mooi kunnen zeggen: kennis wordt *locaal en temporeel*.)

Het netwerk verschijnt ook niet als een afgrensbare groep van mensen, maar als een eindeloos verdergaande concatenatie van relaties in tijd en

ruimte. Het geheel is een Idee die als dusdanig niet is gematerialiseerd in een visualiseerbare gedaante: nl. de Mensheid (niet als een humanistisch onveranderlijk gegeven, maar als een amoebische 'vorm' in beweging, een vorm zonder in heilige boeken vastliggende toekomst). De Mensheid als vacuüm, als opvulbare en ledigbare mogelijkheid.

Het tweede punt dat ik met betrekking tot de relatie individu-samenleving wil belichten, betreft de *centrumloosheid* van de samenleving. De maatschappelijke netwerk-vorm kenmerkt zich niet door zoiets als een centrum versus een periferie of een sturende elite versus een stuurbare samenleving. Het netwerk zal in wezen een *klasseloze samenleving* zijn, ook en vooral in de marxistische zin. Want de individuen zijn nauwelijks nog lid van een producerende klasse (cfr. sub) en ze laten zich zo ook niet langer definiëren. De 'solidariteit' tussen individuen heeft in de eerste plaats betrekking op het samen genieten van het leven, niet op het gevecht voor economische macht, want die macht (IMF en Wereldbanken ten spijt, althans m.i.) is niet meer echt localiseerbaar en even flou en intransparant als het netwerk van nomadische individuen. De 19de en 20ste eeuwse klasseverhouding tussen kapitalisten en proletariaat verschuift naar een verhouding tussen individuen of (tijdelijke) groepen van individuen en hun toegangsmogelijkheden tot de door 'knopen' van het netwerk op mondiale schaal geproduceerde waren en rijkdommen, wat geen klassieke klasseverhouding is maar een verhouding van consument tot het arsenaal van (door hemzelf en door anderen) geproduceerde goederen en diensten. Want als producent is de inbreng van het individu verwaarloosbaar aan het worden vergeleken met de inbreng van hoog-technologische produktieinstrumenten allerhande (cfr. sub). Alle opstanden en stedelijke rellen die wij tegenwoordig kennen, gaan daarom ook met winkelplunderingen gepaard, een fenomeen dat bij de historische arbeidersbetogingen van de 19de en 20ste eeuw onvoorstelbaar was. De plundersaars laten ons zien dat de geproduceerde goederen eigendom zijn van 'iedereen', dus ook van hen.

Afwezigheid van een centrum betekent dat de vroegere bestuurders (politici) zelf ook maar een deel zijn van het netwerk van individuen dat zich permanent vormt en omvormt. Zij sturen het netwerk niet, zij geven er geen richting aan, zij doen net zoals iedereen: via hun deelname aan het netwerk zich een levensloop uitstippelen en zich een toegang verzekeren tot een maximum aan goederen en diensten. Zij (onze politici en beleidsmensen dus) zijn bereid daarvoor een tegenprestatie te leveren (nl. allerlei sociale nieuwigheden

nadien codificeren zodat de betrokken mensen juridisch beschermd zijn, daar waar ze deze codificatie vroeger *voordien* opstelden en daarom ook effectief stuurders waren). De stuurders, de politici dus, die zich nu nog anno 1994 de pretentie aanmeten vorm te geven aan de samenleving, worden (in het beste geval) gewoon als dromers afgevoerd (Luc Dierickx bij Agalev is daar een goed voorbeeld van; het is ook de reden waarom ik zelf niet in de politiek ga). De politicus is een gewone mens aan het worden die een bepaalde dienst verleent zoals anderen de mensen hun haar kappen of hun schoenen poetsen (cfr. sub).

Het is opvallend dat mijn idee van een centrumloze samenleving (en ja, waar is dit centrum? Wetstraat 16? het Berlaymont-gebouw? de UNO?) mooi aansluit bij de vernieuwde visies op de biologie van de cel. Ook de cel werd vroeger verondersteld of voorgesteld als gestuurd door een 'kern', terwijl nu toegegeven wordt dat er nauwelijks zoiets als een 'kern' in de cel af te bakenen valt en dat deze kern in ieder geval niet bepaalt wat bvb. de mitochondrieën en andere organellen in de cel uitspoken. De biologische cel heeft geen sturende instantie, de cel is net als de menselijke samenleving een netwerk van (in casu biochemische) interacties die in een bepaalde concatenatie staan met elkaar maar waarvan niet kan gezegd worden dat een bepaald stelsel van interacties ('de kern', de 'chromosomen') de rest van het wezen van de cel in zijn macht heeft.

Het derde element waaruit blijkt dat het piramidale systeem tot het verleden gaat behoren, is dat de democratisch verkozen politiek elke controle over de economie verloren heeft. Dit is vermoedelijk het zwakke punt van gans mijn betoog en van gans mijn visie. Wat ik schets aan nomadisering etc. is misschien wel juist, maar op zichzelf sluit dit niet uit dat de economie in handen blijft van machtige groepen die alle landen ter wereld naar hun pijpen kunnen laten dansen. Mogelijk is de economie ontsnapt aan de democratische politiek, maar dat betekent daarom niet dat ze gefragmenteerd is en uitgezwermd naar 'nomadische knopen van het netwerk'. M.a.w. het verlies van de controle van de politieke instanties op de economie zou best kunnen betekenen dat de economie gecontroleerd wordt door ongekende maar machtige groepen die beslissingen nemen die het doen en laten van ons allen indringend beïnvloeden. Wat ik daarnet m.b.t. IMF en Wereldbank heb laten uitschijnen, nl. dat ik niet in hun heersende rol geloof omdat mijns inziens ook de economische transacties flou en intransparant zijn geworden, vertaalt misschien eerder mijn wens dan een juiste perceptie van de werkelijkheid. M.a.w. terwijl de politici

hun rol misschien gaan herdefiniëren als dienstverlening naar de bevolking toe, is er misschien een andere groep van economische en financiële besluitvormers die gewild of ongewild determineert welk leven wij effectief kunnen leiden. Ongetwijfeld is dit nu zeker nog het geval en creëert deze 'groep' (in een complot geloof ik niet) momenteel een arbeidsbestel waarbij over gans de wereld massa's werklozen worden gecreëerd, terwijl wie werk heeft, opgejut wordt om zich tegen een niet altijd evenredige betaling de ziel uit het lijf te werken. Maar ik ga ervan uit dat men op korte of lange termijn zal moeten inzien dat de voortgebrachte goederen en diensten gemaakt worden om aan de man en de vrouw te worden gebracht en dat 'men' dus verplicht zal zijn die man en die vrouw de middelen te verschaffen om die goederen en diensten uit de winkel mee naar huis te nemen, als is het maar dat die man en die vrouw daar desnoods met meer en meer geweld zullen op aandringen.

Even de zaken op een rijtje zetten: wij ontwaren de groei van een netwerk van nomadische individuen die met elkaar losse en tijdelijke relaties aangaan waarvan de regels door geen enkel samenlevingscentrum worden gedictieerd en die ook door geen enkel centrum worden gecoördineerd (wat niet betekent dat de bindende regels die de piramidale samenleving heeft ontworpen overboord gegooid worden, integendeel zij worden 'meegenomen', maar zij maken niet langer de essentie van ons leven uit); sommige van die relaties zijn van economische aard en brengen produkten en diensten voort; daar deze *en masse* gecreëerde goederen en diensten dienen om geconsumeerd ('vernietigd') te worden, geloof ik niet dat een dualistische samenleving waarin binnen het netwerk sommigen wel consumptieve relaties kunnen aangaan en anderen niet een echt lang leven beschoren kan zijn; temeer daar deze dualisering het 'systeem' zal verplichten terug te vallen op piramidale toestanden die zeer snel contraproductief zullen blijken te zijn.

De eerste vraag naar de aard van de relaties waaruit de samenleving 'zal' zijn opgebouwd (enfin, als we kiezen ons leven zo te leven) is hiermee dus behandeld. Een mogelijke kritiek op de 'nomadisering' zou kunnen zijn dat het nomadenbestaan beperkt zal blijven tot bepaalde sociale categorieën (bvb. *singles* of mensen zonder gezinsverantwoordelijkheid, studenten, kaderleden, hooggeschoolde technische arbeiders, avontuurlijke persoonlijkheden, mensen zonder honkvastheid, enz.). In de eerstkomende decennia zal dat ongetwijfeld voor een groot stuk zo zijn, maar mijn inziens zal het nomadenleven 'ideologisch' dominant worden omdat het a) de enige levensvorm is die toelaat te genieten van wat de mensheid voortbrengt en vroeger heeft voortgebracht; b)

het nomadenprofiel vereist zal zijn voor een flexibele afstemming van de economie op de behoeften van de aardbewoners en de verlangens van de consumenten. Mogelijk is echter de weerstand tegen de doorbraak van een nomadische samenleving ook bijzonder groot. Vooral Europa zou het als bakermat van de piramidale samenleving¹ wel eens extra moeilijk kunnen hebben met een nomadische samenleving waar het zicht op het geheel verloren is gegaan. Ik hoop maar dat de waarschuwingen van sommige ontwikkelingseconomen dat wij Europeanen zo rond 2020 het meest kans maken hét probleemcontinent van de planeet te zijn (nog vóór het soms redeloos uitziende Afrika), geen waarheid moeten worden.

Wie niet werkt, zal eten.

Onze tweede hoofdvraag naar de toegang van de individuen tot de maatschappelijk voortgebrachte rijkdommen, goederen en diensten is voortdurend aan de orde van de dag, en elke dag overigens meer en meer. Het besef van deze problematiek neemt toe naarmate we (zeker in Europa) elk jaar meer moeten vaststellen dat de groei van de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten steeds verder gaat afwijken van de groei van het inkomen van de modale burgers, waarvan sommigen zich bovendien nog met *loonsdalingen* allerhande tevreden moeten stellen. Gekoppeld daaraan is de constatactie dat economische groei geen evenredige toename van de werkgelegenheid meer creëert, integendeel zelfs, dat de economische groei gepaard gaat met wat Jacques Vilroix noemt een *jobloss growth*.

We staan dus voor twee regressieve evoluties: niet alleen neemt de werkgelegenheid (in verhouding tot het aantal werkzoekenden) af, maar tegelijk dreigen de lonen van wie wel tewerkgesteld is ook nog te stagneren of zelfs te dalen. En daarbovenop stellen we als derde regressie nog vast dat de gelukkige werknemers via allerhande flexibiliseringsstrategieën en moderne arbeidsorganisatietechnieken steeds harder moeten werken en zo als het ware

¹ Dat Athene met zijn polis-democratie tot de vader van de democratie is verklaard, doet historisch onrecht aan de authentieke stamdemocratiën die typisch waren voor omzeggens alle Europese én niet-Europese 'primitieve' samenlevingen, zelfs deze die zogezegd geregeerd waren door koningen en tirannen. De sachem van de Noord-Amerikaanse Roodhuiden bvb. was een 100% 'democratische' rol. Hetzelfde geldt voor de Romeinse koningen en consuls die zeer specifieke en controleerbare bevoegdheden hadden. Voor de wijze waarop primitieve stammen zich beschermden tegen de omvorming van hun Chef tot een echte sociale ongelijkheid scheppende Staat, zie in het bijzonder Pierre Clastres, *La Société contre l'Etat*, 1974.

het werkloosheidspeil mee de hoogte indrijven. Hoe dan ook, de actuele situatie illustreert dat de piramidale maatschappij voor het ogenblik niet in staat is de toegang van grote massa's mensen tot consumptiegoederen te verzekeren op basis van het morele principe dat ze zelf heeft opgelegd: *Wie niet werkt, zal niet eten!*

De industriële samenleving werd gestuurd volgens de regel dat de toegang van loon- en weddetrekkenden tot consumptiegoederen en maatschappelijke rijkdommen recht evenredig was met de economische waarde van hun arbeidskracht (hun opleiding en hun persoonlijke inzet). Zij stelde zich zeker in de vorm van de Welvaartstaat als het ware garant dat iedereen dit principe naar eigen vermogen kon invullen (volledige tewerkstelling, democratisering van het onderwijs, e.d.). Voor wie door één of andere onvoorziene tegenslag (ziekte, beroepsongeval, economische werkloosheid) getroffen werd, voorzag zij in redelijke vervangingsinkomens. Ik hoef hier niet te herhalen dat dit ganse stelsel op de helling staat. Niet omdat de werkgevers dat niet meer willen betalen. Ook niet omwille van onze Belgische openbare schuld (al maakt die de zaak natuurlijk heel wat pijnlijker).

Wel omwille van het feit dat ONZE KLASSIEKE WARENPRODUCERENDE EN DIENSTENVERSTREKKENDE ECONOMIE NIET MEER IN DE EERSTE PLAATS OP MENSELIJKE ARBEID IS GEBASEERD (al moet in de tertiaire sector en vooral in de administratie de werkelijke uitstoting van menselijke arbeid nog worden doorgevoerd). Al het geklaag over hoge loonkosten mag ons niet doen vergeten dat menselijke arbeid misschien duur is, maar in geen enkele hoogtechnologische onderneming een doorslaggevende factor is (en in sommige van haar verklaringen geeft het VBO openlijk aan dat ze dat zelf ook wel weet). Maar als onze waren- en goederenproducerende economie minder en minder op arbeid is gebaseerd, dan worden er in verhouding tot de waarde van deze goederen en diensten ook steeds minder lonen uitbetaald! Dus met de *jobloss growth* zitten niet alleen de werkzoekenden in de penarie, ook de werkgevers zullen in de moeilijkheden geraken als deze arbeidsloze ondernemingen zich meer en meer over de aarde zullen verspreiden. Want geen lonen, geen consumenten (of alleen consumenten met een zwakke koopkracht van vervangingsinkomens).

En zonder lonen ook geen financiering van het sociale zekerheidsstelsel. De bedreiging van het sociale zekerheidsstelsel heeft ondertussen diverse sociaal-economische groepen zover gebracht dat ze hun afhankelijkheid van het

stelsel zo minimaal mogelijk hebben gemaakt. Eén der topresearchers van de International Labour Organization (ILO - Genève), Guy Standing, deelt in dit verband de bevolking in zeven groepen in waarvan er maar drie sterk afhankelijk zijn van het bestaande sociale zekerheidsstelsel, wat betekent dat de vier andere groepen niet geneigd zullen zijn op straat te komen voor het behoud ervan. Eerst en vooral onderscheidt hij de superrijken: de Maxwell's en de Berlusconi's die uiteraard om wat sociale zekerheid meer of minder niet verlegen liggen. Op de tweede plaats stelt hij de economische, sociale en politieke elite, die met wat genialiteit of geluk tot de Maxwell's kunnen doorstoten. Hun salaris maakt het hun mogelijk de sociale zekerheid te vervangen door privé-verzekeringen tegen alles en nog wat en deze privé-verzekeringen zullen hen in geval van tegenspoed meer teruggeven dan de rijks sociale zekerheid. Ook zij liggen dus niet wakker van een ontmanteling van het stelsel. Ten derde heeft Standing het over de *proficians*, een soort kruising van *professionals* en *technicians*. Dit zijn zeer goed betaalde maar hard werkende stafmedewerkers en technici van toonaangevende bedrijven. Zij kunnen met hun werkgever een individuele regeling treffen om hun sociale zekerheid veilig te stellen en zij zijn eveneens met hun loon in staat enkele interessante privé-verzekeringen af te sluiten. Op de vierde plaats komen de in omvang krimpende werknemersaristocratieën (zowel arbeiders, bedienden als ambtenaren): werknemers met werkelijk vaste, niet bedreigde en redelijk goed betaalde jobs en met meestal ook een uitzicht op een perspectiefvolle loopbaan. Hun inkomsten beperken zich grosso modo tot hun arbeidsloon; maar dit loon maakt het hun niet mogelijk op de markt van de privé-verzekeringen dezelfde voorwaarden af te dwingen als bij de rijks sociale zekerheid. De vijfde groep is de grote massa van arbeiders en bedienden, de modale loon- en weddetrekkenden die elke dag riskeren bedreigd te worden door bedrijfsreorganisaties, *downsizing*, sluiting van afdelingen, politiek opgelegde loonmatigingen, e.d. Ook zij zijn voor hun bestaanszekerheid quasi 100% afhankelijk van de rijks sociale zekerheid. Ten zesde hebben we de groeiende groep van de flexi-werkers zoals uitzendkrachten, deeltijdse werkers, studentenarbeiders en seizoenarbeiders. Daar velen van hen hun arbeid zien als tijdelijk of aanvullend binnen het gezinsinkomen, of daar door hun dringende noodzaak te werken hun tijdsperspectief verkleint, zijn flexi-werkers als groep meer geïnteresseerd in het onmiddellijke loon dan op lange termijn gesitueerde uitkeringen die gezien hun beperkte bijdrage ook nooit voldoende zullen zijn om zich een menswaardig bestaan te verzekeren. Bij de flexi-werkers kunnen echter ook heel wat werklozen gerekend worden die een werkloosheidsuitkering afwisselen met tijdelijke jobs. In de laatste groep, de

uitgesloten, plaatst Standing de werklozen en inactieven die om één of andere reden geen rechten kunnen laten gelden op sommige vervangingsinkomens, hetzij dat deze rechten er niet zijn (bvb. in sommige Oosteuropese landen of in de Derde Wereld), hetzij dat ze deze rechten verloren hebben op basis van het principe van geen 'Welfare maar Workfare!'.

Van deze groepen zijn dus alleen de krimpende groep van werknemersaristocraten en de als communicerende vaten bestaande groepen van modale werknemers, flexi-werkers en uitkeringsgerechtigde werklozen rechtstreeks geïnteresseerd in het behoud van het actuele stelsel van sociale zekerheid. Het zijn niet bepaald de politiek sterkste groepen en bovendien bevatten deze groepen dan nog heel wat *tricheurs*, zwartwerkers (als full-time job of als bijverdienste) die met hun zwartwerk zelf het sociale zekerheidsstelsel financieel helpen oplichten. Maar kom, het gaat ons er hier niet om met een paar gratis morele opmerkingen de financiële putten van de sociale zekerheid te helpen dempen.

Kortom, we krijgen een politieke constellatie die door een paar rake *cuts* in de sociale zekerheidskassen de mogelijkheid van de slachtoffers van de *jobloss growth* om toegang te hebben tot de geproduceerde goederen en diensten nog verder zal beknotten. Deze evolutie kennen U en ik als de dualisering van de samenleving. Hier komt herrie van, dat weten we ook. En die herrie is er elke dag wel ergens in de wereld, al loopt het niet altijd zo uit de hand als toen in Los Angeles. Maar het piramidale systeem heeft met de versterking van haar repressie-apparaat blijkbaar deze herrie ingecalculieerd. Met andere woorden, de te verwachten herrie met Los Angeles-sen in het kwadraat zal mogelijk een motivering zijn om de dualisering hier en daar wat te milderen, maar ze zal geen voldoende reden zijn om ze in haar geheel uit de wereld te helpen.

Het beleid geeft de indruk te geloven dat alles wel weer in orde komt, dat de conjunctuur zal heropleven en dat we rap weer onder het miljoen werkzoekenden en werklozen zullen zitten. Kortom, de politici en beleidsmensen geloven niet (of beweren dat althans) in de hypothese van de *jobloss growth*, al worden ook zij wel verontrust door de toename van het aantal mensen dat zijn brood moet zien te verdienen met het edele vak van de misdadigheid (dat deze mensen trouwens dikwijls juist in de gevangenis echt hebben geleerd). Minder onrust brengen de zwartwerkers teweeg en de halvelings gedulde

clandestiene vreemde arbeiders die de bestaande loon- en werkvoorwaarden van de modale arbeiders en bedienden meer en meer gaan uithollen.

Uiteindelijk zal de reden om de dualisering af te bouwen dan ook van economische aard zijn (hoe kan het ook anders in een wereld waar de engelen stilaan toch een geslacht blijken te hebben): nl. als men zal vaststellen dat er meer economische winsten kunnen worden gemaakt met massaconsumptie dan met de produktie van voor de minderheid bedoelde luxe-artikelen en voor de meerderheid bedoelde wapens.

Eén iets is duidelijk: de arbeid kan zich anno 1994 niet meer waarmaken als een sociaal-rechtvaardige wijze waarop het recht van de samenlevingsleden op het genot van de geproduceerde goederen en diensten kan worden geregeld. De remedies die individuen hanteren om hun rechtmatig deel van de koek te blijven bemachtigen, zoals zwartwerk, criminaliteit en allerlei vormen van fraude en gesjoemel, helpen ook slechts een relatief klein deel van de mensen die door de *jobloss growth* zijn getroffen.

Er moet dus iets anders worden bedacht. En gelukkig kan ik hier te leen bij allerlei mensen die al sinds jaren een idee propageren waarbij arbeid en inkomen worden losgekoppeld: het zogenaamde *basisinkomen*. Maar dat basisinkomen vraagt een globale reoriëntatie van de wijze waarop de Staat zich financiële middelen toeëigent en deze besteedt.

Mijns inziens vraagt een herstel van een (meer) egalitaire toegang van de samenlevingsleden tot de voortgebrachte goederen en diensten op zijn minst drie fundamentele maatregelen. Ik weet dat ik me hier begeef op een glad terrein waar ik snel riskeer uit te glijden en ik ervaar sterk mijn onvermogen om wat ik te zeggen heb zeer concreet te maken. Maar anderzijds is dat misschien maar best ook: het doet niet altijd pijn eens goed gepakt te worden.

1) Staatsinstanties moeten op lokaal, regionaal, ('nationaal') en mondiaal niveau een optimaal deel van de monetaire waarde van de voortgebrachte goederen en verstrekte diensten naar zich toe trekken. Uiteraard gebeurt dit door een fiscaal systeem, maar dit fiscaal systeem moet geen inkomstenverwerving ('arbeid', 'vermogens', etc.) taxeren (want elke dergelijke taxering is sociaal onrechtvaardig voor minstens één sociale categorie), maar EEN TAKS HEFFEN OP ELKE MONETAIRE TRANSAKTIE DIE ZICH IN DE SAMENLEVING VOORDOET. Bij elke uitgifte van geld moet een bepaald percentage (bvb. 1%

voor kleine uitgiften en 2% voor grote uitgiften, ik zeg zo maar iets) naar een overheidsinstantie worden overgeheveld.

Via één of andere vorm van democratische besluitvormingsprocedure op lokaal, regionaal of mondiaal vlak moet daarna uitgemaakt worden welke proportie van de aldus geïnde maatschappelijke middelen besteed wordt aan allerhande vormen van sociaal progressieve investeringen (infrastructuurwerken, Research & Development, industriële reconversie, ruimtevaart, onderzoek naar klimaatbeïnvloeding, genetische manipulatie, enz.) en welke proportie terugvloeit naar de individuen ter bevordering van hun individueel consumptievermogen en levensgenot. De twee andere fundamentele maatregelen hebben dan ook betrekking op deze bevordering van het individueel levensgenot (een mooier woord dan 'consumptie' en zeker dan het nietszeggende 'kwaliteit van het bestaan', want er is niets kwalitatiefs aan het bestaan tenzij de informatietheoretische 1/0 situatie van leven of sterven - U weet wel: 'de leiding laat elektrische stroom door of niet, maar nooit beide samen'; geen 'fuzzy' toestanden zijn daar mogelijk; voor de rest is het leven zelf altijd 'fuzzy', nooit echt een bepaalde hoedanigheid noch haar tegendeel).

Het gaat om de invoering van een zo hoog mogelijk basisinkomen (wat ik hierover zal zeggen is voor een groot stuk ontleend aan collega's zoals Philippe Van Parijs, Walter Van Trier en Jacques Vilrocx) en het ter beschikking stellen van financiële en infrastructurele middelen aan individuen om bepaalde 'projecten' uit te werken.

2) Het Basisinkomen wordt aan elk individu toegekend vanaf zijn geboorte en is sociaal-filosofisch bedoeld als een middel dat HET INDIVIDU DE MOGELIJKHEID VERSCHAFT MINSTENS (IK HERHAAL MINSTENS) TE 'OVERLEVEN' ZONDER WELKE VORM VAN ARBEID OOK. De hoogte van het basisinkomen moet dus bepaald worden in functie van wat beschouwd wordt als een redelijke bevrediging van het geheel van menselijke 'behoeften', m.a.w. het basisinkomen moet het individu minstens (ik herhaal minstens) de mogelijkheid geven zich sociaal te bewegen zonder dat het direct merkbaar is dat hij voor de rest over geen inkomsten beschikt. Een lager basisinkomen dat het individu, wil hij overleven, toch verplicht één of andere vorm van arbeid te verrichten, is eventueel in een overgangsfase aanvaardbaar maar mag niet de essentie van het stelsel zijn. Het basisinkomen moet niet worden ingevoerd als een wortel die de ezel pas echt kan opeten als hij bougeert (in casu gaat werken).

Uiteraard zal het individu dat van een basisinkomen geniet (tenzij hij invalide is) werken of gaan werken: wat zou hij anders doen? Bij de warmte van de Leuvense stoof zitten te sterven is niet meer mogelijk, want er zijn geen Leuvense stoven meer. Hij zal werken om zijn inkomen aan te vullen om naast zijn behoeften ook zijn *Schopenhaueriaanse onverzadigbare verlangens en dromen* te realiseren. Maar naarmate het basisinkomen met de tijd hoger klimt, zal ook zijn 'psychologische' vrijheid om al dan niet te arbeiden steeds sterker worden en zal hij zich ook minder verzetten tegen een progressieve automatisering van alle menselijke arbeid in wat wij nu de primaire, secundaire en tertiaire sectoren noemen. M.a.w. de afremming van technologische evoluties omwille van het betrouwen van arbeidsplaatsen (zelfs al is die arbeid weinig mensverheffend) zal eindelijk op een meer rationele manier kunnen worden bestreden: want uiteindelijk is het toch de bedoeling om zoveel mogelijk voort te brengen met zo weinig mogelijk arbeid, om met de vrijgekomen menselijke energie weer andere dingen voort te brengen. Dit principe dat gans onze economische geschiedenis determineert, kan alleen consequent worden doorgevoerd wanneer arbeid en inkomen zo veel mogelijk losgekoppeld zijn.

Het verzet tegen het basisinkomen als loskoppeling van arbeid en inkomen dreigt mogelijk vooral van de kant van de (werkende) vrouwen te komen (Pixley, 1993). Vrouwen hebben de laatste decennia ervaren dat hun existentiële onafhankelijkheid, hun emancipatie en hun erkenning als volwaardige maatschappelijke individuen samenhangt met hun massale intrede op de arbeidsmarkt (zij het dan vooral van de tertiaire sector). Sommigen van hun woordvoerders vrezen dat het basisinkomen deze emancipatie zal terugschroeven (wat de werkende vrouwen zelf hierover denken weten we niet). Mogelijk hebben ze gelijk als het basisinkomen alleen zou ingevoerd worden als een middel om de *werkloosheid en haar gevolgen* te bestrijden. Daarom vind ik het essentieel dat het basisinkomen wordt gepropageerd als een onderdeel van een nieuwe samenleving, niet als een middel om de agonie van een oude samenleving te rekken. Kortom, nomadisering, basisinkomen (als een onderdeel van een nieuwe toegang tot consumptiegoederen) en een nieuwe rol van de Staat vormen één geheel en zo zijn ze zich gelukkig ook aan het ontwikkelen.

Maken we ons over het basisinkomen overigens voorlopig niet teveel illusies. In een onderzoek bij werklozen in beroepsopleiding (Rosseel, 1993) hebben we kunnen merken dat het basisinkomen als mogelijkheid om in

vrijheid te kiezen al of niet te werken door het geheel van de bevroegde steekproef van 1818 werklozen niet bijster veel vertrouwen inboezemt: de vrijheid om al of niet te gaan werken wordt dikwijls met werkonwilligheid geassocieerd en daarnaast staat men in de context van de geruchten over beperking van de werkloosheidsuitkeringen wantrouwig tegen een systeem waar men zelf geen macht over heeft en dat dus ook snel kan worden afgeschaft of teruggeschroefd. Het idee van het basisinkomen lijkt op basis van deze gegevens bij werklozen nog het meest aan te slaan bij laag geschoolde blue-collars (opvallend is de relatief hoge bijval bij de cursisten ruwbouw en professionele schoonmaaktechnieken - zeg maar poetsvrouwen) en bij werklozen met een 'geschiedenis' van verschillende werkloosheidsperiodes. Een basisinkomen zou verder geapprecieerd worden door mensen die 'van het leven genieten belangrijker vinden dan werken' (en complementair daaraan niet door prestatiegerichte en meritocratisch ingestelde individuen), door mensen die de indruk hebben dat het beleid zich weinig om hen bekommert, door toekomstpessimistische mensen die menen dat er werkelijk een algemeen en volledig werkgelegenheidstekort is, bij ethocentrisch ingestelde individuen (samenhangend met het feit dat dit veelal laag geschoolde blue-collars zijn?) en bij mensen die zich gevoelloos maken voor de miserie van anderen en 'lachen en plezier maken' als het beste middel zien om hun problemen te vergeten (zelfde bedenking). Als conclusie moeten we hoe dan ook stellen dat de invoering van een basisinkomen, naast het veelal naar voren gebrachte scepticisme met betrekking tot de financierbaarheid ervan, tevens op vrij sterke psychologische weerstanden zou kunnen stuiten, zij het dat ons onderzoek te eenzijdig is om deze conclusie als definitief te beschouwen.

3) De Staatsinstanties moeten een deel van hun geïnde middelen ter beschikking stellen voor de financiering van innovatieve projecten van individuen of coöperaties van individuen (Staatsteun aan noodlijdende bedrijven zal hoe dan ook afgeschaft zijn). Het probleem bij het ter beschikking stellen van financiële en infrastructurele middelen waarmee individuen kunnen doen waar ze zin in hebben, heeft uiteraard betrekking op de criteria die gehanteerd zullen worden om zekere 'projecten' te steunen en andere niet. Want via deze criteria kan de Staat toch weer een al of niet verkapte piramidale en autoritaire stuurder worden die discriminaties invoert die tot het verleden zouden moeten behoren. De oplossing is simpel: de ingediende projecten worden door de trommelmachines van de Lotto uitgeloot. Want dat is uiteindelijk wat de Lotto nu ook doet: zekere individuen op toevalsbasis de

toegang geven tot monetaire middelen. Alleen zal de ter beschikking stelling van monetaire middelen nu gekoppeld zijn aan de realisatie van een project, m.a.w. als het project was 6 maanden op de Comoren door te brengen moet men nadien met de gelote middelen geen antiekzaak opzetten. Ik geef doelbewust een debiel voorbeeld omdat het stelsel van de projectfinanciering dat beoogt 'innovatieve' projecten te stimuleren, zou moeten ontsnappen aan een piramidale en 'morele' definitie van wat innovatief is (vergeten we niet dat een proportie van de fiscaal geïnde middelen al is opzij gezet voor R & D en dergelijke). (Maar wat als iemand het project ingediend om als de grootste seriemoordenaar het Guinness Book of Records te halen? Ja, dan weet ik het ook niet meer. Misschien is mijn idee van projectfinanciering wel niet zo geslaagd.)

Van ontbonden Staat naar dienstverlenende Staatsorganismen.

Een kabinetsmedewerker die door zijn partij op een meer dan verkiesbare plaats voor de Europese verkiezingen is gezet, antwoordde me toen ik hem feliciteerde: 'Ik kan me niet eeuwig uitsloven zonder dat ze me een perspectief geven'. Zijn uitspraak zegt veel, zeer veel over wat er van de plaats van de politici in de samenleving is geworden maar evenveel over hoe deze 'verwording' kan worden omgebogen tot een positieve visie op de Staat als een dienstverlenend en administratief organisme. Een Staat zonder hoofdletter die in plaats kan komen van het prententieuze sociaal-democratisch sturend Staatsbestel dat onze kinderen wil wijsmaken dat naar *Schindler's List* gaan kijken hun zal behoeden om deel te nemen aan een soort maatschappelijke ontsporing zoals we die in de jaren '30 hebben gekend (en een andere Euro-kandidaat, van pure sociaal-democratische signatuur dit keer, gebruikt daarvoor - om de jongeren gratis naar Schindler te laten zien - dan nog het geld dat zijn provincie hem heeft toebedeeld om aan, ja, seniorenwerking te doen; uiteraard niet om de kinderen voor ontsporingen te behoeden, maar om de media te halen in het vooruitzicht van de naderende Euro-verkiezingen; oh, ik walg van dat soort combinatie van hypocrisie en domheid, zeker in een week waar 'men' het ook nog nodig vindt een volkse sukkelaar als Michel Demaret zijn burgemeestersjerp van Brussel te ontnemen en tot halve zelfmoord te dwingen omdat hij niet past in de electorale plannen van mensen die wijselijk op de achtergrond blijven; of omdat hij gewoon zegt wat hij denkt over een paus die inderdaad, laten we hopen (of laten we niet hopen voor het geval hij seropositief is), niet weet hoe condomen te gebruiken; maar in ieder

geval niet omdat onze Demaret bij alle openbare aanbestedingen 10% extra voor zijn eigen persooñtje bedongen heeft of zou hebben).

Sommigen van onze meer intelligente (sociaal-democratische) ministers geloven blijkbaar echt dat men de jeugd er zal van afhouden extreem-rechts te denken door ze de geschiedenis van Hitlers nazisme door de strot te jagen; misschien worden ze pas bewust van en fier op hun extreem-rechtse ingesteldheid door een dergelijke 'pedagogische' kennismaking met deze bizarre Hitler-figuur (waarvan blijkbaar volgens een enquête van een nieuwe politieke beweging die zich UNIE noemt, 30% van de scholieren niet zou weten wie hij was; misschien maar goed ook). Alsof we 'onze' jeugd uit de handen van drugdealers zouden houden door ze eens gratis op kosten van het Ministerie van Onderwijs in klasverband een shot heroïne in de aders te jagen.

Zo: onze gelukkige Euro-kandidaat (dus de niet-sociaaldemocratische en niet-Schindler-gezinde) 'slooft zich uit'. Politiek is hard werken geworden, m.a.w. politiek is zoals ik reeds vroeger schreef in mijn boek over Jean Pierre Van Rossem denk ik¹, *geproletariseerd*. Het is een besteding van arbeidskracht. We kunnen zeggen dat dit een goede zaak is, sommige dingen in ons land gaan dan toch nog de goede richting op. Onze Euro-kandidaat is des te geproletariseerder naarmate hij stelt dat hij zich niet 'eeuwig' wil uitsloven. Zijn arbeidsethos is niet van religieuze aard, oef! Hij wil loon voor zijn werk. Hij wil een vaste betrekking, want een Euro-zetel is een garantie voor een vaste betrekking als politicus. Want wordt men later niet herverkozen dan wordt men toch wel ergens opgevist door 'ze', de 'ze' waarvan hij verwacht dat ze hem in ruil voor zijn uitsloverij een 'perspectief zullen geven'. Daarmee ontluistert hij zelf de politiek als een stelsel van distributie van carrières waarvoor weliswaar hard moet worden gewerkt (in de vorm van hand- en spandiensten aan reeds gevestigde politici). Beroeps politici (en vooral hun medewerkers) moeten inderdaad voortdurend 'iets' doen in tegenstelling tot het uitgestorven soort van politici die uit roeping naar een Kamerzetel hadden gedongen maar die zich daarnaast nog konden opwarmen aan een uiterst bevredigende professionele involvement in de samenleving. Beroeps politici en hun medewerkers moeten zich wel met van alles gaan bezighouden om zich waar te maken en zich te legitimeren t.o.v. zichzelf, t.o.v. de partij die de loopbanen uitdeelt en t.o.v. het electoraat (i.e. de pers). Het zijn zij die zich

¹ Inderdaad, p. 139.

bvb. moeten belachelijk maken met ons wijs te maken dat het bekijken van *Schindler's List* iedereen en vooral de jongeren zal beletten voor het Vlaams Blok te stemmen. Zij moeten overal vrouwenhandelaars en moordenaars van André Cools ten tonele voeren of zaken aanklagen die al eeuwenlang werden gedoogd zonder dat er een haan naar kraaide. Zoals Sergeï Boubka die omwille van het geldgewin zijn records met de polsstok centimeter per centimeter haalde, zo ook bieden ministers en politici ons hun plannen aan: beetje per beetje uitgesmeerd in functie van slappe politieke periodes, komkommertijden en naderende verkiezingen.

Dit alles bewijst mijns inziens dat de Staat inderdaad geen stuurder meer is (geen 'visie meer heeft'), maar van deze verloren rol van stuurder nog geen afstand heeft kunnen nemen. De politici hebben zich nog met geen nieuwe rol kunnen identificeren en blijven zo hangen in wat de Staat natuurlijk altijd ten dele is geweest: een systeem van carrièrebedeling. Kijken we naar de concrete bezigheden waar deze politici en aspirant-politici op de ministeriële kabinetten en de parlementaire secretariaten mee bezig zijn, dan blijkt de nieuwe rol van de politiek toch zeer gemakkelijk te definiëren. Beroepspolitici zijn afhankelijk van het electoraat, kortom van u en ik als burger. Wat kunnen ze anders doen dan pogen ons leven comfortabeler en gemakkelijker te maken en procedures uit te dokteren om problemen en conflicten die we met medemens hebben te beslechten. Doordat ze zich nauwelijks bewust zijn van deze functie, doordat ze denken dat ze piramidale stuurders van de samenleving zijn (een rol die ze hoogstens nog op recepties echt ophouden), komt het niet in hen op het staatsapparaat dan ook maar zo te organiseren dat het effectief een organisme is dat op een zo economisch mogelijke manier diensten verleent aan de burgers.

We hebben in het voorgaande reeds gesteld dat de Staat in de eerste plaats een optimale hoeveelheid financiële middelen moet zien te bemachtigen om deze dienstverlenende rol waar te maken. Maar wat bedoelen we precies met een dienstverlenende rol?

De Staat moet de burgers de mogelijkheden geven om hun leven naar eigen goeddunken in te richten of zoals de reeds genoemde Guy Standing het stelt: de rol van de Staat is er één van 'enabling opportunities'. Zij moet de mensen *mogelijkheden* geven. Zij moet de werklozen bvb. niet dwingen te werken in als gemeenschapsdiensten voorgestelde vormen van dwangarbeid; nee, zij moet kansen scheppen opdat mensen het werk zouden kunnen doen

dat ze willen doen (bvb. door de prijs van het openbaar vervoer voor werknemers gratis te maken zodat mensen een werkaanbieding niet moeten laten vallen omdat hun werkloosheidsuitkering hoger is dan hun loon minus de huis-werk verplaatsingskosten). Het geld dat de Staat daaraan zou besteden, zou in ieder geval beter besteed zijn dan het subsidiëren van zogenaamd sociale werkplaatsen (gerund door bevriende partijleden) waar laaggeschoolde langdurig werklozen quasi verplicht worden hun tijd door te brengen met zogenaamd sociaal zinvolle arbeid¹ dat het niveau van dat voor mentaal gehandicapten nauwelijks overschrijdt om dan na 1 jaar toch weer werkloos te vallen.

De omvorming van de Staat tot een dienstverlenend organisme in plaats van een tewerkstellingsinstantie die de helft van haar personeel wijsmaakt dat ze na intrede als klerk ooit wel eens onderbureauchef kunnen worden als ze die 'van de andere partij' maar opzij kunnen zetten, vergt dus een verregaande zij het eenvoudige reorganisatie van de overheidsactiviteiten. Ik geef een simpel voorbeeld. Onlangs diende ik een nieuwe 'grijze kaart' los te krijgen van het Ministerie van Verkeerswezen omdat de 'oude' me ten gevolge van een diefstal in mijn wagen (ik had mijn rechterportier vergeten te sluiten) ontfutseld was - 9 op 10 kansen door een migrant natuurlijk, want 9 op 10 van de mensen in mijn buurt zijn migranten. Ik heb een halve voormiddag moeten zoeken om de bevoegde dienst op Verkeerswezen telefonisch te kunnen contacteren ('Kantersteen' was net verhuisd). Bleek dat ik van de politie een attest nodig had dat bevestigde dat de bewuste grijze kaart wel degelijk gestolen was: de politie heeft me dit attest gegeven zonder wat dan ook te checken. Had ik gelogen dat ik mijn grijze kaart kwijt was, dan had de vaardige politieman me ook zo'n attest gefabriceerd. Ik had dus dit attest best zelf kunnen schrijven. Kortom: nog een halve voormiddag verloren aan een verplaatsing naar het niet voor klassering in aanmerking komende politiekantoor en het lezen van de bijzonder boeiende aanplakbiljetten die daar de muren opfleuren. Daarna diende ik bij mijn autoverzekering een 'roze formulier' te versieren, dat men me niet wou opsturen want ik woonde toch in 'Elsene: dat is toch niet zover hier naar de Congressstraat'. Natuurlijk begreep ik waarom ze op P&V zo graag mijn lieve gezicht zagen: zo konden ze meteen 2.500 Fr innen voor fiscale zegels die op het inderdaad roze formulier

¹ De beste definitie van sociaal zinvolle arbeid is deze arbeid die aan werklozen kan worden aangepraat en die ze moeten verrichten tegen een loon dat desnoods lager is dan hun werkloosheidsuitkering.

werden gekleefd. Waar hebben die lui nu in godsnaam 2.500 Fr aan verdiend? Verder ben ik in mijn vervanging van mijn grijze kaart niet geraakt want na het verlaten van deze Congresstraat ben ik al zoekende naar een binnenweg om mij naar de BGDA te begeven, geslipt (het was plots vrij hevig beginnen te sneeuwen) en gestrand tegen de achterkant van een gepantserde camionette. U raadt het, mijn wagen is *perte totale* verklaard. Dank U, vадertje Staat. Ik zal aan U denken als ik in de disco's van Mombasa en Dar es Salaam hoeren van prostituees zal trachten te onderscheiden.

Niemand heeft in dit ganse proces van attesten en roze formulieren een werkelijk zinnige daad gesteld. Men heeft niet gecheckt of de wagen die ik beweerde in mijn bezit te hebben, werkelijk mijn wagen was en geen gestolen wagen of wat dan ook (een fiets bijvoorbeeld). Men plakt fiscale zegels ter waarde van 1/30ste van mijn maandinkomen op een sacraal roos formulier zonder dat men me de zin daarvan kan meedelen. Men had me in principe gewoon een nieuwe grijze kaart kunnen opsturen (en me desnoods nog kunnen vragen via de G-foon van mijn bank 2.500 Fr te storten op rekening van de P&V), dat had me een dag van mijn leven gespaard. Een Staat die niet beseft dat wij maar één leven hebben en dat ons leven niet vervangbaar is door het leven van een ander individu¹, is een Staat die onze achting niet verdient. Dat onze politici deze toch simpele 'kloof tussen de politiek en de burger' niet kunnen overbruggen begrijp ik niet. Zo'n Staat wil toch niemand meer. Alle politici kennen deze eenvoudige waarheid, maar niemand durft er iets aan doen. 'Want dan moeten we honderdduizend ambtenaren afdanken'. Eerst en vooral is dat niet waar: er zijn nog genoeg diensten te bedenken waaraan niet is voldaan alhoewel er vermoedelijk vraag naar is en waar de vrijgekomen ambtenaren die zich voordien bezighielden met allerhande controles van roze formulieren, kunnen worden naar getransfereerd ('maar ja, we mogen niet concurrentieel zijn met de privé!'). Ten tweede zal een degelijk basisinkomen ook het probleem van die overtollige ambtenaren wel degelijk weten op te lossen: laat ze gewoon thuisblijven en stort ze hun loon minus hun verplaatsingskosten en hun basisinkomen op hun bankrekening zonder dat

¹ Nog altijd waardeer ik één van mijn leermeesters, de Chileense bioloog Humberto Maturana, voor het feit dat hij me geleerd heeft dat, tegen de plaitudes van een bepaald Darwinisme in, ook in de overleving van een *soort* de individuen niet ontbeerlijk zijn. En de Geheime Diensten van de Vrije Universiteit Brussel hebben hun rapport over hem opgesteld: hij was geen rechts neo-liberaal element, integendeel. Hij was volgens de onder de druk van Pinochet levende plaatselijke Chileense informanten wel 'bizar maar OK'.

ze wat dan ook hoeven te doen¹. Overigens een besparing die niemand pijn doet.

Deze Staat 'in staat van ontbinding' en die eigenlijk reeds ontbonden is, kan nochtans vrij gemakkelijk worden omgevormd tot een dienstverlenend organisme. Meer dan politieke wil is daarvoor niet nodig. Een politieke wil die ervoor zorgt dat de arbeidsorganisatie van de overheidsdiensten wordt opgezet in functie van een bepaalde output en niet in functie van de onnozele droom van simpele ambtenaren om ooit eens thuis te komen en te kunnen zeggen: 'ik ben bevorderd tot onder-adjunct-bureauchef!' en de even onnozele illusie van directeurs-generaal dat ze nog net zo maatschappelijk belangrijk zijn als in de tijd van de creatie van de jacobijnse Staat ten tijde van de Franse Revolutie en van de Eerste, Tweede, Derde en Vierde Franse Republiek.

Ik heb in mijn behandeling van de rol van de Staat/staat blijkbaar niet kunnen nalaten te vervallen in mijn ridiculiserende gewoontes. Niet omdat ik zo anti-staats ben, ik ben een vurig verdediger van een maximale inbreng van een bepaalde Staat/staat in het maatschappelijke leven. Daarom juist irriteert me zo het dysfunctioneren van deze Staat waarmee ik willens nillens in aanraking kom. De rol van de staat in de huidige samenleving komt me zo evident voor dat ik nauwelijks kan begrijpen dat deze rol niet is gerealiseerd. Want al heeft de Staat wel geen vat meer op de ontwikkelingen van de economie en de richting van de maatschappelijke veranderingen, dan heeft de staat in ieder geval 100% vat op de wijze waarop ze haar diensten aan de burgers aanbiedt.

Le pouvoir à l'imagination.

Ik heb gepoogd u te overtuigen van de onzinnigheid van de polarisatie tussen egoïsme en solidariteit (tussen neo-liberalisme en 'solidarisme' waarmee ik de actuele expressie van de sociaal-democratie verkies aan te duiden). U te overtuigen van de rampen die ons eventueel te wachten staan. Rampen die hopelijk beperkt blijven tot het individuele niveau (hoewel psychologisch

¹ ROSSEM-kamerlid Louis Standaert heeft ooit een wetsvoorstel ingediend dat ertoe strekte ambtenaren die konden bewijzen dat ze overtoellig waren op beschikbaarheid te plaatsen met betaling van 90% van hun loon. Ik moet hem eens vragen hoe dat voorstel ontvangen is.

gezien een aanhoudende bestaansperspectiefloosheid de geestelijke en fysieke gezondheid erger aantast dan een heuse Bosnische oorlog, behalve natuurlijk wanneer men de inslag van een mortiergranaat op zijn lichamelijke integriteit moet zien te verwerken). Maar ik wil niet prediken. Eigenlijk interesseert het me niet of u mijn betoog 'gelooft', zelfs niet of u het leest. Mij interesseert het dat ik het geschreven heb en dat ik een stap verder heb gezet op mijn reis die nog een combinatie is tussen 1) de 'piramidale' pretentie een samenlevingshervormer (hervormer? revolutionair?) te zijn, 2) de onnozele betrachting mensen te behagen met bizarre geschriften en 3) het sterker wordende nomadische verlangen naar de geur van een zwarte huid met een perfect semiotische naam.

Ik heb als een 'christelijk mens' gepoogd constructief te zijn, een poging tot een globaal alternatief voor te stellen dat u kan helpen uw leven juist *niet* in te richten maar het te leven als dat wat het leven is: een onvoorspelbare bedoening. Ik ben te oud om dat nog 100% voor mezelf waar te maken. Mijn metaalmoeheid bereikt het niveau waar het metaal alleen nog kan breken. Mogelijk is dat het enige zinvolle dat mij in mijn leven nog kan overkomen, het enige zinvolle dat ik mezelf nog kan aandoen.

Om te besluiten zou ik zeggen: geen verbeelding aan de Macht, want de Macht doodt elke verbeelding. Maar wel onze macht (= onze individuele en sociale mogelijkheden) ter beschikking stellen van onze verbeelding. Niet de Verbeelding, maar de duizenden verbeeldingen die ons leven aaneensluiten tot een onzinnigheid, maar een onzinnigheid die geleefd is geweest.

Dit hoofdstuk is aan niemand opgedragen. Zo ziet u dat ik, wat men ook moge beweren, niet alleen in mijn hart en nieren maar ook in mijn neocortex, hypothalamus en frontale kwabben een socialist ben gebleven. En ik zweer u: na het aanduiden van de datum van vandaag (verdorrie, ik heb een volle maand gezet over deze tekst), loop ik naar mijn pick-up (want een CD heb ik me nog altijd niet aangeschaft) en zet op, wat dacht u: de *Internationale*.

(Ja, ik weet het, het is een goedkoop en vooral voorspelbaar einde. Maar ik zei het reeds: ik ben 75% piramidaal, dus heb ik nog nostalgie.)

Referenties

- Attali, J. (1990) *Lignes d'horizon*. Paris, Fayard.
- Bauman, Z. (1989) *Modernity and the Holocaust*. Cambridge, Polity Press.
- Beilharz, P., Robinson, G. and John Rundell (eds.) (1992) *Between Totalitarianism and Postmodernity*. Cambridge Mass., MIT Press.
- Benjamin, W. (1955) *Charles Baudelaire. Ein Lyriker im Zeitalter des Hochkapitalismus*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag.
- Clastres, P. (1974) *La Société contre l'Etat*. Paris, Editions du Minuit.
- Katz, M. B. (1989) *The Undeserving Poor: From the War on Poverty To the War on Welfare*. New York, Pantheon Books.
- Malaparte, C. (1931) *Techniques du Coup d'Etat*. Paris, Grasset.
- Merkel, P.H. & Weinberg, L. (eds.) (1993) *Encounters with the Contemporary Radical Right*. Boulder, Westview Press.
- Parker, I. (1989) *The crisis in modern social psychology: and how do it*. London, Routledge.
- Pixley, J. (1993) *Citizenship and Employment: investigating post-industrial options*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rosseel, E. (1985) *Ruiters en Ridders van de Lege Dageraad: Evoluties in de Arbeidsethiek van de Jeugd*. Brussel, VUB.
- Rosseel, E. (1993) *Niet Werkloos Toezien: Werkloosheidsbeleving en Werkperspectieven bij Werklozen in Beroepsopleiding*. Brussel, VUB-TESA.
- Rosseel, E. (1993) *Het Negende Leven van Jean Pierre Van Rossem: ROSSEM en de kanteling der tijden 1985-2000*. Brussel, VUB-Press.
- Rosseel, E. (1994) *Persons, Lives and Histories: an attempt to a critic of the study of single persons in psychohistory and political psychology*. in: De Waele J.-P. (ed.), *Handbook of Case Studies*. New York, Wiley (in press).
- Rosseel, E. & Vilroxx, J. (1992) *Atypisch Belgisch: Personeelsflexibilisering het Belgisch bedrijfsleven 1975-1990*. Leuven, Acco.
- Standing, G. (1994) *Minimum wages, Workfare or Citizenship income: instruments for European Labour Markets*. Referaat op een Studienamiddag van het SESO-Vakgroep Arbeidseconomie. Antwerpen, UFSIA, 16 februari 1994.
- Swyngedouw, M., Billiet, J., Carton, A. & Beerten, R. (eds.) (1993) *Kiezen is Verliezen: Onderzoek naar de Politieke Opvattingen van Vlamingen*. Leuven, Acco.
- Van Parijs Ph. (ed.) (1992) *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations for a Radical Reform*. London, Verso.
- Winoock, M. (1982) *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*. Paris, Editions du Seuil.
- N - 'Commissie Huyse' van de SP. (1992) *24 November 1991: De betekenis van een verkiezingsuitslag*. Leuven, Kritik.
- Samenleving en Politiek: Tijdschrift voor een Democratisch Socialisme*. (1994), Jaargang 1, nummer 1.